

№ 111 ✓

Т. 1.

752

ЛАТВИЙСКИЙ
ОРДЕНА ТРУДОВОГО
КРАСНОГО ЗНАМЕНИ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ
ИМ. ПЕТРА СТУЧКИ

ВОПРОСЫ
НЕМЕЦКОЙ
ФИЛОЛОГИИ

УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ № 111

Том 1

Рига - 1989

ВОПРОСЫ НЕМЕЦКОЙ ФИЛОЛОГИИ
/ Теория немецкого языка и проблемы перевода /

Ученые записки № 111

Том I

РИГА .- 1969

Zinātnisko rakstu krājuma I daļā ietvertajos rakstos tiek apskatīta vācu valodas strukturā sinhroniskā plāksnē. Autore E. Aizalte savā rakstā risina ļoti interesantu un aktuālu problēmu par vārdu apvienojumu zināmā mikrosistēmās, izējot no to semantikas kopīgajām pazīmēm. Rakstā tiek pielietota valodas vienību statistiskā analīze un grāfu teorija. Autore I. Šmidtes rakstā tiek risināta problēma par tā saucamo ekspresīvo vārdu (resp. valodas vienību) būtību, to semantisko raksturojumu un viņu funkcijām dažāda veida tekstos. Autore I. Celmaugas rakstu uzdevums ir analizēt vācu valodas nominālo salikto strukturāli-semantisko raksturojumu kā sinhroniskā tā arī diahroniskā skatījumā. Vārdu analīze pēc to funkcijas tekstā tiek izvēsta, balstoties uz paralēlām parādībām latviešu valodā. Autore B. Veinerte sniedz savā rakstā plašu pārskatu par tulkošanas uzdevumiem un iespējām, sevišķi tādos gadījumos, ja tekstā vācu valodā ir specifiskas metaforas.

Redakcija.

Е.Н.АЙЗБАЛТ.

СМЫСЛОВАЯ СТРУКТУРА ЭЛЕМЕНТОВ РАЗВЕРТЫВАНИЯ
СЛОВАРНОГО ПОЛЯ (РП)

В исследовании словообразовательной микросистемы одно-
корневых элементов^{1/} встает не только вопрос "производи-
тельности" формальных, но и смысловых структур исходного
элемента развертывания^{2/}.

Рассмотрение РП как единства лексемы и семемы^{3/}
представляет как теоретический так и практический интерес
для преподавания процесса словопроизводства и лексикогра-
фической практики.

В статье мы остановимся на некоторых теоретических
предпосылках разложения семантической структуры элементов
РП на составляющие и обосновании необходимости последнего
(разложения), а также на основных выводах, сделанных в ре-
зультате анализа материала, полученного при сплошной вы-
борке литературных источников.

-
- 1/ См. также: Е.Н.Айзбалт. К вопросу о развертывании поля
"Вопросы лексикологии, грамматики и стилистики гер-
манских языков". Учен. зап. Латв. ордена Трудового
Красного знамени Госуд. Ун-та им. П.Стучки, Рига,
1968, стр.27-49 .
 - 2/ Под исходным элементом развертывания мы понимаем корне-
вую лексему, служащую основой (базой) для производных
образований, не являющуюся самопроизводной ни от од-
ного другого слова в РП.
 - 3/ Н.И.Толстой. Из опытов типологического исследования
славянского словарного состава. ЕИ, 1963, № 1, стр.30.

В работе мы исходим из того, что лексическое значение в языке - потенциальное содержание языковой единицы. В речи происходит реализация заложенных в ней возможностей.

Таким образом, лексическое значение в речи представляет собой конкретное выражение содержания языковой единицы.

Условия реализации значения зависят от целого ряда функционально-грамматических и семантических признаков.

Валентностные характеристики необходимо изучать при формировании лексического значения ЭРП. Валентность представляет собой потенциальную сочетаемость языковых элементов одного уровня, вступающих в определенные отношения друг с другом ^{1/}.

Валентность как потенциальная сочетаемость - категория языка, реализованные валентности - это словосочетания на уровне речи. При рассмотрении лексического значения ЭРП в речи большее значение имеет валентность доминирующего члена конфигурации.

Поскольку проблема валентности подробно изложена в ряде работ ^{2/} последних лет, мы остановились на этой проблеме очень коротко и коснулись лишь тех вопросов, которые непосредственно связаны с нашей темой.

1/ С.Е.Биятенко. Формирование лексического значения глаголов в речи "Конференция молод. научн. раб. по вопр. лингв. и методики преп. ин. яз-ов, Тезисы докл. 1 МПНИИ, М., 1968, стр. 16.

2/ См. С.Д. Кацнельсон. О грамматической категории. Вестник ЛГУ, 1948 № 2, стр. 132.

Б.М. Лейкина. Некоторые аспекты хар-ки валентности. АН Доклады на конференции по обработке информации. Вып. 5, М., 1961.

А.И. Смирницкий. Лексикология англ. языка, М., 1953.

Мы допускаем, что словесный ряд можно разложить на ядро и его окружение.^{1/} Тогда отдельные ЗРП могут функционировать в качестве ядра, т.е. синтаксически "ведущего" члена словосочетания или в качестве зависимого члена^{2/}.

Т.е. мы получаем возможность исследовать конфигурацию путем набора некоторых бинарных отношений, которые мы вслед за И.А.Мельчуком называем отношением непосредственной доминанции (ОНД).

Из двух элементов, связанных отношением непосредственной доминанции (ОНД), один является главным, другой - зависимым. Вершиной ОНД является элемент с активной валентностью, т.е. слово, предсказывающее наличие зависящего от него слова в определенной форме.

На синтаксическом уровне глаголы являются вершиной ОНД,

-
- 1/ А.А.Холодориц. Опыт теории подклассов слов. ВЯ, 1960, № 1, стр.36. В несколько ином понимании мы находим разложение синтагмы на "Nukleus" (ядро) и "Satellit" (спутника) у Г.Зейлер. (См. в частности: H.Seiler. Relativsatz, Attribut und Apposition. "Indogermanische Forschungen", 1961, Hf.3, S.280).
- 2/ В дальнейшем связь ЗРП с зависимым от него или доминирующим над ним словом будет называться конфигурацией. На синтаксическом уровне - синтаксической, на семантическом - семантической конфигурацией. Аналогичное разложение словосочетания на ведущий и зависимый компоненты мы находим у Р.С. Шутниковой, которая исследует модель словосочетания, включающая одно из анализируемых прилагательных плюс остальные элементы словосочетания, представленные на уровне классов слов. При этом используется понятие модель в определении М.Д.Степановой в раб. Грамматическое моделирование ИЯЦ, 3, 1963. См. Р.С.Шутникова. Опыт исследования сочетаемости прилагательных в соврем.англ.яв. Дисс. на соиск. канд. филол. наук, ИМ ЛИНЯ им. М.Тореза, М., 1968, стр.34.

на семантическом - существительное 1/.

На основе наблюдений над текстом и словарными данными была установлена синтаксическая валентность 2/ ЗРП, или синтаксический контекст 3/, т.е. возможность ЗРП появляться в определенных синтаксических конструкциях.

Далее определяется семантическая валентность 4/, или лексический контекст 5/ ЗРП, т.е. возможность ЗРП сочетаться с другими лексико-семантическими группами определенного семантического содержания.

Потенциальная семантическая селекция ЗРП по отношению ко второму или остальным членам конфигурации объясняется системными отношениями в лексике, т.е. законами семантичес-

-
- 1/ Определенный интерес представляет доказательство этого положения С.Е.Виятенко. Она подчеркивает, что объективная действительность - "мир вещей". Процессы, действия, реакции, состояния существуют только благодаря тому, что "вещи производят определенные действия, находятся в некотором состоянии, реагируют на что-то. Следовательно, процессы, действия, состояния, реакции - всегда являются источником "действия", т.е. производителем. Существительное слева обладает особой "избирательной" способностью, оно "выбирает" глагол, который по своим семантическим характеристикам подходит для выражения действия, "производимого" существительным. Семантика глагола получает исчерпывающую характеристику при анализе семантических признаков существительного в левой позиции.
 - 2/ Ю.Д.Апресян. Современные методы изучения значений и некоторые проблемы структурной лингвистики. "Проблемы структурной лингвистики", М., 1963, стр.110.
 - 3/ Н.Н.Амосова. О синтаксическом контексте. "Лексикографический сборник", вып.У, 1962, стр.37 и далее.
 - 4/ W.Schmidt. *Lexikalische und aktuelle Bedeutung*. Berlin, 1963, S.236.
 - 5/ Н.Н.Амосова. Указ. раб. См. также понятие "семантического контекста" в её же работе: Основы английской фразеологии" изд. ЛГУ, 1963.

кого согласования.^{1/} Другими словами, мы изучаем семантико-синтаксическое поле исходного звена развертывания и остальных ЭП.

Метод семантико-синтаксического поля был предложен В.Порцигом^{2/}, который предполагает, что у каждого слова есть свое семантико-синтаксическое поле (в его обозначении: *Wortfeld oder Bedeutungsfeld, Kraftfeld*), т.е. круг слов, с которыми данное слово может в соответствии со своей синтаксической и семантической природой сочетаться^{3/}.

Вычленив из языка конкретное семантико-синтаксическое поле определенного слова (в данном случае исследуем *x* ЭП) мы можем воссоздать лексико-синтаксическую характеристику всех ЭП с целью их сравнения.

В работе мы используем следующую символику:

- N* - существительное (безотносительно к падежу и принадлежности к логико-семантической группе) или слово, выступающее в его функции;
- N_D* (*g, d, a*) - существительное в именительном (родительном, дательном, винительном) падеже;

1/ О семантическом согласовании см.: E.Leitzi. *Der Wortinhalt. Seine Struktur im Deutschen und Englischen.* 2 erw. Aufl., Heidelberg, 1961, S.68-69.

2/ W.Porzig. *Das Wunder der Sprache. Probleme, Methoden und Ergebnisse der modernen Sprachwissenschaft.* 2.Aufl., Bern, 1957, S.117, 124.

3/ Удачным на наш взгляд является немецкий термин "semantisch-syntaktischer Hof" (des Wortes). P.Grebe. *Der semantisch-syntaktische Hof unserer Wörter. "Wirkendes Wort", Düsseldorf, 1966, Nr.6, S.391-394.*

V - глагол (безотносительно к форме и принадлежности к логико-семантической группе);

A - прилагательные и наречия.^{1/}

$V_a(V_h, V_w)$ - глагол sein (haben, werden)

$P_{I,II}$ - причастия I, II;

num - числительное;

pr - предлог.

На основе исследованного материала были зафиксированы следующие синтаксические конфигурации^{2/}

для \bar{A} ^{3/} - 1) в качестве зависимого члена: $\bar{A}(N)$, $\bar{A}(V)$, $\bar{A}(A)$

2) в качестве доминирующего (центрального) члена:
4/ $\bar{A}(\bar{A})$, $prN(\bar{A})$.

для \bar{N} - 1) $(N) \bar{N}_g$, $(V) \bar{N}_{a,d}$, $\bar{N}_n(V)$

2) $A(\bar{N})$, $(\bar{N}) N_g$.

для \bar{V} - $A(\bar{V})$, $(\bar{V}) N_{a,d}$, $N_n(\bar{V})$.

для \bar{P} - 1) $\bar{P}(N)$, $\bar{P}(V)$

2) $A(\bar{P})$, $prN(\bar{P})$.

Таким образом, рассмотрению подвергаются четыре вида словосочетаний: адъективные, субстантивные, вербальные и причастные, характеризующиеся семантической близостью одного члена (ЭП).

1/ Вслед за И. Эрбеном мы объединяем прилагательные и наречия в один класс. Этот объединенный класс называется им "das charakterisierende Wort (Adjektiv-Adverb)".

2/ Синтаксические конфигурации-часть конструкции.

3/ Черта над символом означает, что речь идет об ЭП.

4/ Мы предполагаем, что в конфигурации $\bar{N}_n(V)$ глагол можно на синтаксическом уровне рассматривать как доминирующий член. Подлежащее и сказуемое обычно составляют предикативное словосочетание. См. об этом:

Е.В. Гулыга. Сложноподчиненное предложение. (на материале соврем. нем. яз.), Автореферат дисс. на соискание учен. степ. доктора филологических наук. М., 1962.

x) J. Erben. Abriss der deutschen Grammatik. Berlin, 1958, S. 103.

В исследовании мы исходим из предположения:

"...информация, необходимая для решения проблемы многозначности, содержится в контексте", поэтому целесообразно "...рассматривать контекст величиной приблизительно в одно предложение, т.к. представляется, что такой контекст содержит достаточно информации для решения большинства случаев проблем многозначности".^{1/}

Действительно, в контексте функционирует только одно из значений многозначного слова и слово перестает быть многозначным, если исключить случаи нарочитой двусмысленности.

Контекст-справедливо отмечает С.Д.Кацнельсон - играет двойную роль - как средство отбора нужного значения и как средство актуализации отобранного значения.^{2/}

Если на линии отбора существенную роль играют элементы контекста, способствующие ограничению объема и обогащению содержания значения, то по линии актуализации важны элементы контекста, содержащие в себе указание на семантическую сферу данного значения.

Тот круг слов, который сочетается с исследуемыми ЭРП (в пределах конфигурации) и обуславливает и тем самым выявляет (в лексико-семантической системе) различные значения ЭРП, мы называем вслед за А.А.Уфимцевой постоянным или

1/ В.Ингве. Синтаксис и проблема многозначности.

"Машинный перевод", М., 1957, стр.281-282.

По вопросу контекста и его разновидностях см.также:

Г.Э.Нолшанский. О природе контекста. ВЯ, 1959, № 4.

2/ См.в частности: С.Д.Кацнельсон, Содержание слова, значение и обозначение. Изд. "Наука", М.-Л., 1965, стр.53.

обязательным семантическим контекстом^{1/} или семантической сферой данного слова. В отличие от него переменный семантический контекст создает лишь предпосылки возможного смыслового развития слова. Расчленение соседей по конфигурации на классы слов^{2/}, однородных в семантическом отношении вытекает из задачи определения лексического значения СРП.

Отграничение лексико-семантических групп носит некоторый условный характер, потому что невозможно строго очертить их границы. Тематические объединения слов являются отражением группировки самих предметов действительности, обнаруживая ряд особенностей, которые определяются свойствами конкретного языка. Характер вычленения фактов объективной действительности, их группировка зависит от наличия в языке соответствующих названий.^{3/}

Анализ конфигураций на семантическом уровне позволил выделить следующие тематические лексико-семантические группы (ЛСГ)^{4/}, исходя из лексического наполнения синтаксических конфигураций:

- 1/ См. А.А. Уфимцева. Принципы исторического изучения лексико-семантических групп. "Вопросы германского языковедения". Материалы второй научной конференции по вопросам германского языковедения. АН СССР, ин-т языковедения, М.-Л., 1961.
- 2/ См. о данной задаче для изучения семантической системы языка. В.Р. Гак. Опыт применения сопоставительного анализа к изучению структуры значений слова. ВЯ, 1966, № 2, стр. 97.
- 3/ Д.Н. Шмелев. Об анализе семантической структуры слова. "Schriften für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung", Nr. 11, "Zeichen und System der Sprache", III. Band, Berlin, 1966, S. 101.
- 4/ О выделении ЛСГ см. напр. Г.И. Куликов. Выявление лексико-семантических вариантов слова на базе конкретных словоупотреблений. Вопросы синтаксиса и лексикологии немецкого языка. Ученые записки МПИ им. В.И. Ленина, М., 1964, стр. 77-78.

- I (hum) - обозначения лиц;
- II (part) - части, органы тела;
- III (nat) - явления природы, естественный и искусственный свет;
- IV (hum) - различные формы объединения людей ^{1/}
(государства, страны);
- V (+anim) - животные, растения;
- VI (-anim) - неодушевленные предметы в широком смысле,
подгруппы; (-anim)₁ - предметы в узком
смысле,
(-anim)₂ - вещества, напитки,
лекарства;
- VII (stat) - (воспринимаемые как статические) состояния,
свойства (например, болезни);
- VIII (dyn) - (воспринимаемые как динамические) действия,
целенаправленная и нецеленаправленная дея-
тельность;
- IX (relat) - отношения, подгруппы:
(relat) intens. - интенсивности, меры, степени
" temp. - времени
" loc. - место
" pers. - личные

^{1/} Данная группа может обозначаться *Abst (als Hum)*.

См. напр. некоторые работы Г. Хельбига, в частности:
G. Helbig. *Listen zur Valenz und Distribution deutscher Verben. "Deutsch als Fremdsprache"*, Leipzig, 1967,
Nr. 1, S. 29.

В связи с тем, что нас интересует семантическая дистрибуция членов конфигураций, мы сочли возможным, распределить (отнести) встречающиеся в них члены независимо от принадлежности к функциональным классам к одним и тем же лексико-семантическим группам, например,

(starker) Wind, (stark) windig - III (nat)

(gesundes) Leben, lebt (gesund) - VIII (dyn)

и т.д.^{1/}

Понимание значения как инварианта преобразований в некоторой знаковой системе соответствует концепции значения, разрабатываемой в современной логике науки.

В связи с выделением ЛСГ целесообразно, вероятно, отметить другой принцип выделения семантического типа (Bedeutungstyp), предложенный Э.Лейси.^{2/}

Автор исследует "релевантные условия" (relevante Bedingungen)^{3/} слова. Так он, например, считает, что слова *Apfel* и *Luft* могут быть отнесены к одной группе,

1/ См. аналогичный подход у Н.А. Шехтмана, рассматривающего *quick movement, move quickly, move with the quickness* как варианты одного типа; *look*, например может быть глаголом и существительным. в раб. Семантическая структура слова и его сочетаемость. "Вопросы теории англ. яз. Учен. зап. Ленингр. пед. ин-та им. А.И. Герцена, т. 261, Л., 1965, стр. 126.

2/ E. Leisi. *Der Wortinhalt, Seine Struktur im Deutschen und Englischen*, Heidelberg, 1961, S. 9.

3/ Под релевантными условиями Э. Лейси понимает характерные для предмета признаки. По нашему мнению такой принцип подхода к систематизации словарного состава приемлем для обработки крупных единств, хотя он, как и существующие методы группировки, также не лишен субъективизма.

E. Leisi, *ebenda*. S. 20.

т.к. для них нерелевантно движение, чего нельзя сказать о слове **Wind**, обозначающее "воздух", находящийся в движении."

Количество явлений и предметов объективной действительности и их отражение в сознании человека безгранично велико, количество же слов, обозначающих понятия, неизмеримо меньше. Отсюда следует, что одно слово может обозначать несколько понятий, быть многозначным.^{1/} Комбинации морфем позволяют экономно передать смысл, с той же характерной чертой - экономичностью - мы сталкиваемся в смысловом устройстве слова^{2/}.

Смысловая структура представляет собой не простую совокупность значений, а "систему взаимосвязанных и взаимообусловленных элементов"^{3/}.

По вопросу многозначности имеются самые различные точки зрения: от отрицания существования значения слова вне контекста^{4/} до концепции, рассматривающей все значения слова (основное и производное, прямое и переносное) как равноправные варианты некоторого инварианта.^{5/}

1/ В.В.Виноградов. Русский язык. М.-Л., 1947, стр.15.

2/ Ю.С.Степанов. Основы языкознания. М., 1966, стр.152.

3/ А.А.Фимцева. Опыт изучения лексики как системы. М. 1962, стр.83.

4/ Р.А.Будагов. К критике релятивистских теорий слова. "Вопросы теории языка в современной зарубежной лингвистике". М., 1961, стр.15 и далее.

5/ В.А.Звегинцев. Семасиология. Изд. МГУ, 1957, стр.125 и др.

Справедливая критика данных диаметрально противоположных точек зрения дается в работах Будагова Р.А.^{1/}
А.А.Уфимцевой,^{2/} О.С.Ахмановой^{3/} и др.

В работе мы различаем вслед за В.В.Виноградовым^{4/} в слове главное (основное) и второстепенные значения^{5/}, понимая под главным значением свободное номинативное общеупотребительное и устойчивое в данный период значение, прямое и переносное значение, этимологическое (первоначальное) значение.

Для анализа значения слова - задача, которая интересует как теоретиков так и практиков - вводится метод разложения смысловой структуры словарной единицы. Значение полисемантического слова можно рассматривать как структуру, если исходить из данного определения:

Структура есть "целое, образованное взаимосвязанными элементами таким образом, что каждый зависит от других и

1/ Р.А.Будагов. Указ.соч.

2/ А.А.Уфимцева. Указ.соч., стр.86-90.

3/ О.С.Ахманова. О понятии "изоморфизма" лингвистических теорий", ВЯ, 1955, № 3.

4/ В.В.Виноградов. Основные типы лексических значений слова. ВЯ, 1958, № 5, стр.10.

5/ В.Шмидт отмечает возможность установления различных степеней второстепенных значений, например: второстепенное значение первой степени, второстепенное значение второй степени и т.д. (lexikalisch-semantiche Varianten erster und zweiter Ordnung) на основе их уровня абстракции. См. в частности: W.Schmidt. Lexikalische und aktuelle Bedeutung. Ein Beitrag zur Theorie der Wortbedeutung. "Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung, 1961, Band 14, Hf. 3-4.

может быть тем, чем он является, только благодаря отношениям с другими элементами".^{1/}

Разложение значения на составляющие её элементы, очевидно, возможно только при исследовании известных тождеств и различий, т.е. при сопоставлении с другими единицами.^{2/}

Д.Н.Шмелев приводит высказывание Л.Ельмелева по поводу решения задачи разложения смысловых структур:

"В ряде очевидных и давно известных случаев содержание знака легко раскладывается по такому же принципу, что и содержание выражения.

... Однако, для того, чтобы упорядочить все лексические факты в соответствии с указанным принципом, предстоит выполнить чрезвычайно трудоемкую работу. Правда, большая подготовительная работа уже выполнена лексикографией; лексикографические определения одноязычных словарей являются по сути дела первым важным приближением к решению поставленной задачи".^{3/}

Элементы, составляющие смысловую структуру слова, неоднородны как по степени устойчивости, так и по сфере употребительности, как по характеру выражаемых ими понятий, так и по сфере реализации последних в системе языка.^{4/}

1/ Л.Ельмелев. Можно ли считать, что значение слов образует структуру? Перевод с англ. Сб. "Новое в лингвистике", т.2, 1962, стр.22.

2/ На необходимость выяснения соотношения данного значения с другими значениями указывает Д.Н.Шмелев в раб.: Об анализе семантической структуры слова, стр.99.

3/ См.цитир.по работе: Д.Н.Шмелев. Об анализе семантической структуры слова. стр.99.

4/ А.А.Уфимцева. Принципы... стр.177.

Степень значимости значений полисемантического слова различна: одни из них выступают как единственное нейтральное средство реализации связанных с ним понятий, другие значения имеют стилистически или терминологически ограниченную сферу действия. В лексическом значении выделяется предметное содержание как внеязыковая основа, как ядро этого значения.

Одновременно слово, будучи лексико-семантической единицей языка, связано с другими словарными единицами данной системы. Отсюда вытекает, что семантическая значимость слова определяется:

а) семантическими соотношениями с другими словами той же "сферы смысла" и основанном на них возможностях выбора слова;

б) кругом возможных сочетаний с другими словами.^{1/}

Результаты дистрибутивного анализа могут служить основой для анализа смысловой структуры полисемантического слова.

Для сравнительно-семантического описания исходного звена и остальных ЗРП мы применяем набор лексико-семантических вариантов^{2/} (ЛСВ), под которым понимается здесь потенциально возможная реализация отдельного значения многозначного слова в акте коммуникации. Для отличия от ЛСТ мы вместо ЛСВ употребляем обозначение ВЗ (комбинаторный вариант значения)^{3/}.

1/ См. в частности. Д.Н.Шмелев. Цит.раб., стр.101.

2/ А.И.Смирницкий. Лексикология англ. языка. М., 1956, стр 42, 156-159.

3/ С.Д.Кацнельсон. Указ.раб.стр.51.

Разложение семантической структуры, под которой мы понимаем комплекс всех его семантических возможностей, как они реализуются в текстах,^{1/} в данном случае не является самоцелью, а лишь вспомогательным средством для сопоставления семантического объема исследуемых словарных единиц. По этой причине некоторый субъективный характер выделения ЛСВ (ВЭ) при помощи соположения ряда словарей не рассматривается нами как преграда для использования данного приема.

С точки зрения синхронии языка *stark ↔ schwach*, *gesund ↔ krank* являются антонимами.^{2/}

А.А.Реформатский отмечает в частности, что "термины качественного характера по антонимии: "долгий-короткий", "сильный-слабый", "большой-маленький", легко поддаются Дихотомической интерпретации, оппозицию между ними можно представить как *t - не - t*"^{3/}.

Но "неполный" вовсе не означает "пустой", а "не пустой" не обязательно обозначает "полный", поэтому такие контрарные противопоставления не могут быть представлены в виде привативных оппозиций,^{4/} если рассматривать последние как оппозиции, один член которых характеризуется наличием, дру-

1/ См.Н.А.Шехтман. Семантическая структура слова и его сочетаемость. "Вопросы теории английского языка", Учен.зап.Лен.Гос.пед.ин-та им.А.И.Герцена, том 261, Л., 1965, стр.122.

2/ Под антонимами мы понимаем слова разного звучания, выражающие противоположные, но соотносительные друг с другом понятия. (См.Н.М.Шанский. очерки по русскому словообразованию и лексикологии. М., 1959, стр.165.

3/ А.А.Реформатский. Дихотомическая классификация дифференциальных признаков и фонематическая модель языка. Сб."Вопросы теории языка в современной зарубежной лингвистике". М., 1961, стр.111.

4/ А.В.Исаченко. Бинарность, привативные оппозиции и грамматические значения. ВЯ, 1963, № 2, стр.41.

гой - отсутствием признака.^{1/}

При разложении семантической структуры исследуемых антонимов на лексико-семантические варианты, мы зафиксировали все ЛСВ, которые были выведены на основе дистрибуции у любого члена оппозиции. На основе полученной совокупности ЛСВ сравнивается в плане противоположения возможность реализации ЛСВ каждым элементом антонимичной пары, ибо противоположение (оппозиция) предполагает не только признаки, которыми отличается друг от друга оппозиции, но и признаки, которые являются общими для обоих членов оппозиции. Такие признаки можно считать "основанием для сравнения"

(Vergleichsgrundlage) 2/.

При анализе антонимичных отношений в разных классах слов возникает необходимость дифференцированного подхода, исходя из специфики части речи.

В рабочем порядке мы выделяем для исходного звена развертывания **stark** следующие варианты значения (ВЗ):

1 - сильный по физическому состоянию, действию, энергии.
(**starker Mensch, starke Maschine = kräftig**);

2 - сильный по морально-психическим качествам
(**starker Glaube, starker Wille = fest, standhaft**);

3 - сильный по убедительности, значительности, влиянию
(**starker Einfluss, starker Ausdruck = bedeutend**);

1/ Н.С.Трубецкой. Основы фонологии, М., 1960, стр.82-83.

2/ См. в частности: Н.С.Трубецкой. Указ. соч. стр.75.

- 4 - сильный по степени качества, интенсивности, насыщенности, концентрации (*starke Lösung, starker Regen = gebaltvoll, intensiv*);
- 5 - сильный по численности, количеству, экономической и политической мощи (*starke Partisanenkräfte, starker Staat = zahlreich, mächtig*);
- 6 - сильный по осведомленности, таланту, знаниям, навыку, уму (*starker Mathematiker, starker Schachspieler = begabt, tüchtig*);
- 7 - сильный по толщине, диаметру, величине (*starke Figur, 200 Seiten starkes Buch = dick, von großem Durchmesser*).

Аналогичные ЛСВ выделяются (ВЗ) для антонима *schwach*.

Понятно, однако, что не во всех случаях будет существовать возможность употребления коррелятивной пары^{1/}.

Раскрытие ВЗ проводится на основе дистрибутивных, частично субституционных и трансформационных критериев.

Основание для сравнения ЭРП между собой и с коррелятивными образованиями (аналогичными формальными структурами) служит выделенный нами для исходного звена развертывания набор ВЗ.

1/ См. М. Д. Лесник. "Об антонимичности прилагательных "большой, малый, маленький" и сфере их употребления в современном русском литературном языке. Ученые записки ЛГУ, № 161, серия филологич., вып. 18, 1952, стр. 99.

Исходное звено развертывания **stark**
 функционируя в конфигурациях, реализует собой в зависимости
 от семантической структуры соседа следующие

варианты значения:

	Конфигурация	$\bar{A} (N)$	BS
ЛСГ 1 1/	-	starker Belgier	- 1
		innerlich starker Mensch	- 2
		starke Persönlichkeit	- 3
		starke untersetzte Frau	- 7
ЛСГ УП	-	starker Durst	- 4
		starker Charakter	- 2
		starke Eigenschaften	- 3
		starkes Talent	- 6
ЛСГ П	-	starke Hände	- 1
		starke Lippen	- 7
ЛСГ У1	-	starker Hammerstiel	- 1
		starker Kaffee	- 4
		sehr starkes Bild	- 3
		ein starker Band	- 7
ЛСГ У	✓	starkes Tier	- 1
		starke Milchwurzeln	- 1 (+7)
ЛСГ УШ	-	starkes Schreien	- 4
		starke Worte	- 3
ЛСГ Ш	-	starke, böige Stürme	- 4
ЛСГ 1У	-	starke Widerstandsgruppen	- 5
ЛСГ 1Х	-	starker Gegensatz	- 4

1/ Последовательность лексико-семантических групп в таблицах соответствует их количественному уменьшению в функционировании.

Конфигурация \bar{A} (V sein)

ЛСГ I	-	er, ich, der Mann	- 1
		in der Überzeugung	- 2
		in den Schularbeiten	- 6
ЛСГ II	-	das Kind	- 7
		deine Schultern (können es auf sich nehmen)	- 2
ЛСГ VI	-	die Kette, das Mikroskop	- 1
		das Bild (in seiner Ausdruckskraft)	- 3
		der Geneva	- 4
ЛСГ VIII	-	die Schläge, der Motorenlärm	- 4
		der Eindruck, die Gegenwertwirkung	- 3
ЛСГ VII		die Liebe, der Wunsch	- 4
ЛСГ III	-	der Wind, der Frost	- 4

Аналогично мы устанавливаем варианты значения ЭРП в конфигурациях:

\bar{A} (V werden), \bar{A} (V), \bar{A} (P_I), \bar{A} (P_{II}) и т.д.

Для сравнения реализации ВЗ мы составляем сводную таблицу семантико-синтаксического поля исходного звена развертывания.

Конфигурации		ЛСГ	ВЗ
I \bar{A} (N)	- 1	II III IV V VI VII VIII IX	1 2 3 4 5 7
\bar{A} (V sein)	- 1	IV VI VII VIII	1 2 3 4 6 7
\bar{A} (V werden)	- 1	VI VII	1 2 3 4
\bar{A} (V)	-	III VII VIII	1 2 3 4

- 1) das Kind sieht stark aus; 2) sich durch Argumente stark machen; 3) sich stark sagen lassen; 4) die Nägel stark abfeilen.

\bar{A} (P _I)	-	III	VII VIII	4
		(stark vorstehend, stark duftend, stark angreifend)		
\bar{A} (P _{II})	-	III	VII VIII	4
		(stark bewölkt, stark geheizt, stark verrostet)		
\bar{A} (A)	-	IV	VII	4
		(stark wirksam, stark niedersächsisch)		
\bar{A} (pr N)	-		IX	4
		(stark gegen Weihnachten, stark auf sechs (Uhr))		
<hr/>				
II num N (\bar{A})	-	I	V VI	4 5 7
		(vier Söhne stark (die Idebe); vierzig Mann stark (der Zug); zehn Millimeter stark (die Platte))		
A (\bar{A})	-		VII IX	4 7
		(unaheimlich, möglichst stark; unförmig stark (die Figur))		
pr N (\bar{A})	-	II	IX 1 2	
		(in den Muskeln stark; durch Freund- schaft stark)		

Наибольший удельный вес ^{1/} имеет семема **stark** в конфигурациях $\bar{A}(N)$ и $\bar{A}(V sein)$ - 6.

При доминирующем (центральном) положении вспомогательного глагола **werden** или полнозначного глагола удельный вес звена развертывания снижается, т.к. равен 4.

В остальных конфигурациях, в которых **stark** зафиксировано в качестве зависимого члена, реализуется только один вариант значения. Следовательно, в реализации ВЗ определенную роль играет синтаксическая конфигурация. Особенно это заметно при функционировании ЭРП в качестве зависимого члена.

1/ Под удельным весом мы понимаем здесь количество вариантов значения, реализованных в определенной конфигурации.

Рассмотрим семантико-синтаксическое поле производных ЗРП:^{1/}

	ЛСГ			ВЗ					
Stärke	- 1	III 1У	У1 УП УШ IX	1	2	4	5	6	
Stärkung	-	1У	УП УШ	1	2	5			
Verstärkung	-	1У	УП УШ IX			4	5		
Starke	-		УП УШ	1	2				
Stärkere	- I		УШ	1			5		
Stärkste	- I		УШ	1					
<hr/>									
stärken	- 1	II 1У	У1 УП УШ	1	2	5			
sich stärken	- 1			1					
verstärken	-	III 1У	У1 УП УШ IX	1		4	5		
sich verstärken	- III		УП УШ			4			
bestärken	- 1		УП УШ			2			
erstärken	- 1	1У	УП IX		2	4	5		
stärkend	-		У1 УШ	1	2				
gestärkt	- 1		У1 УП УШ IX	1	2				
verstärkend	-		УШ IX			4			
verstärkt	-	III 1У	УП УШ IX			4	5		

^{1/} Для краткости мы далее даем готовые результаты анализа.

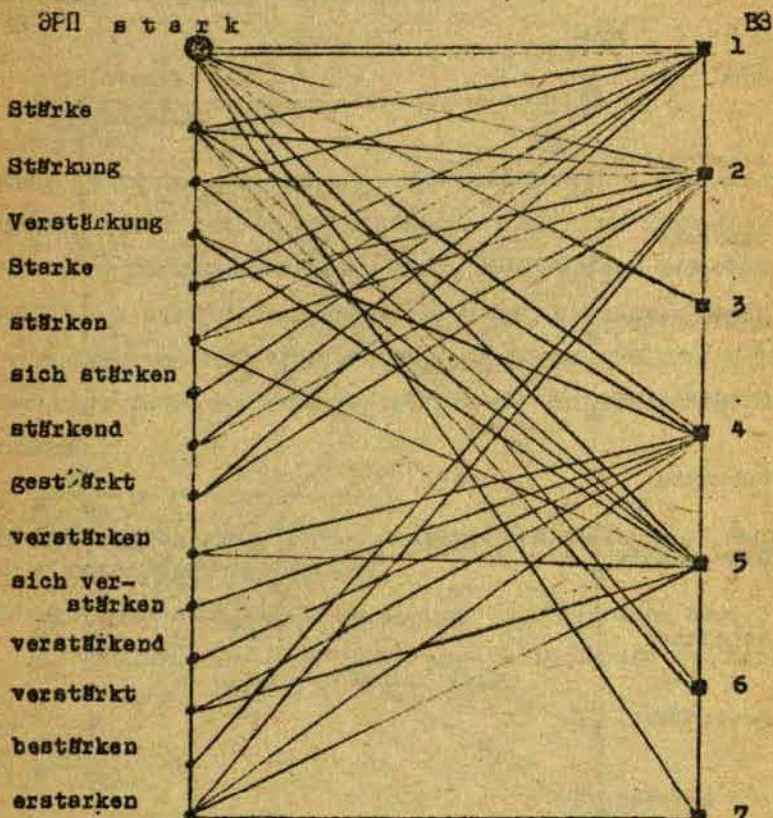
ВЫВОДЫ :

Круг ЛСГ, функционирующих с ЭРП, постепенно уменьшается по мере удаления от центра поля, если под последним понимать исходное звено развертывания. Так, с исходным звеном развертывания зафиксировано в конфигурациях 9 ЛСГ, с ЭРП - функционального класса И - 7 ЛСГ и с ЭРП - функционального класса V - 6 ЛСГ.

Удельный вес семем-семантических структур ЭРП - соответственно имеет тенденцию к сокращению. Если семема корневой лексики насчитывает 7 вариантов значения (ВЗ), то производные элементы - ЭРП - существительные и ЭРП - глаголы реализуют меньшее число ВЗ, а именно - максимальная величина равна соответственно 5 и 3.

Таким образом, принадлежность к функциональному классу не безразлична к реализации потенциальной семантической структуры исходного звена развертывания.

Для наглядной иллюстрации реализации вариантов значения исходного звена и производных элементов РП мы используем двудольный граф. ^{1/}

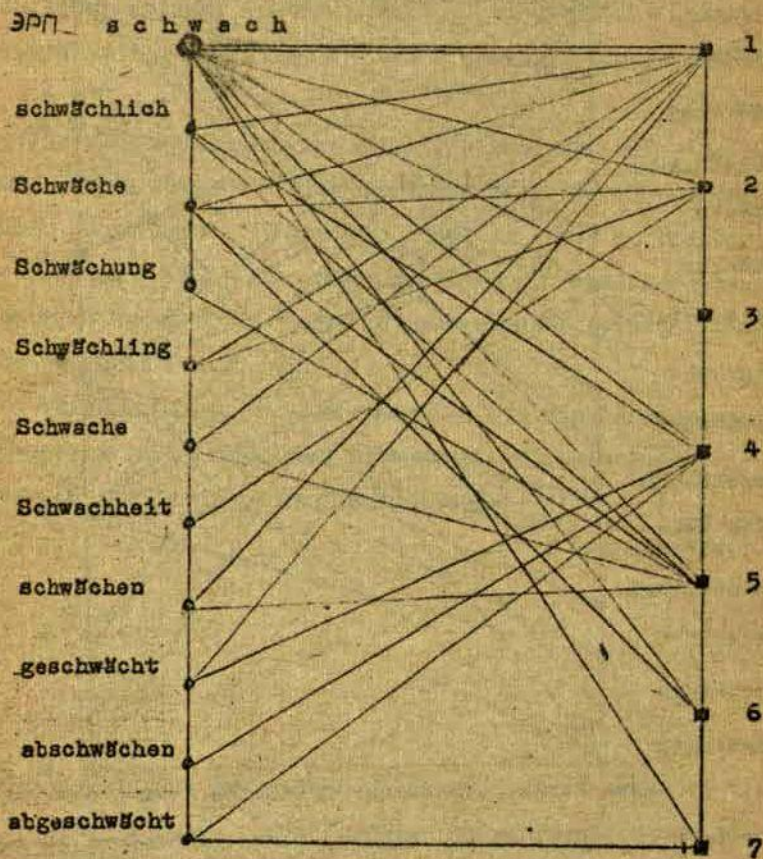

Из схемы видно, что каждая приставка (ver-, be-, er-) меняет набор возможных ВЗ, морфема *sich* уменьшает семантическую структуру коррелятивного глагола на один вариант значения.

^{1/} См. Ора, Ойстин . Графы и их применение. Перевод с английского. М., 1965, стр.47,48.

Сравним графическое изображение семантических структур РП *stark* с антонимичным ему РП *schwach*:

ВЭ

При сопоставлении общих для обоих РП суффиксов, в частности "e, "ung, "en видно, что коррелятивные^{1/} ЭРП не реализуют одинаковый набор вариантов значения. Так, мы наблюдаем следующую реализацию ВЗ:

	"e	"ung	"en
I (stark)	1 2 4 5 6	1 2	1 2 5
II (schwach)	1 2 5	5	1 5

Общая тенденция анализируемых ЭРП заключается в уменьшении семантического объема (по сравнению с исходным звеном) с прибавлением аффикса. Поскольку слово семантически специализируется под влиянием окружения, то можно, очевидно, говорить о перекрещивании словообразовательного, синтаксического и семантического полей в момент реализации его (слова) в акте коммуникации.^{2/}

1/ Под коррелятивным ЭРП мы понимаем антонимичные образования с одинаковыми суффиксами.

2/ Аналогичное понимание мы находим у О.Духачека см.:

О. Ducháček. Le champ conceptuel de la beauté en français moderne. Praha, 1960.

LINGUISTISCHE CHARAKTERISTIK DER
FÜHRWÖRTER - INTERJEKTIONEN

In der Sprachwissenschaft gibt es verschiedene Ansichten darüber, ob die Interjektionen Wörter sind, die eine Bedeutung haben, oder ob es nur Lautzeichen sind. So ermahnt H. Wunderlich² bei der Lösung der Frage, ob die Interjektionen an und für sich über Bedeutungen verfügen oder sie ihnen nur durch den Satz verliehen werden, zur Vorsicht. Der deutsche Sprachforscher J. Ries spricht den Interjektionen keine lexikalische Bedeutung zu :

" Sie haben wohl einen Sinn, aber keine materielle, lexikalische Bedeutung, keine Nennfunktion. Sie sind nur Lautzeichen für Gemütslage, eine Gefühlswallung, irgendeinen Erregungszustand, aber sie drücken nichts eigentlich aus, im engeren Sinn des Wortes.³ Diesen Standpunkt teilen auch J. Heyse,⁴ F. Blatz,⁵

¹ Unter diesem Terminus, den wir aus sprachökonomischen Gründen einführen, sind Führwörter zu verstehen, die im Sprachsystem zu den Interjektionen gezählt werden.

² H. Wunderlich, Unsere Umgangssprache in der Eigenart ihrer Satzfügung, Weimar-Brl, 1894, S. 29.

³ J. Ries, Was ist ein Satz?, Prag, 1931, S. II 5.

⁴ J. Heyse, Deutsche Grammatik, II. Auflage, Hannover - Leipzig, 1900, S. 401.

⁵ F. Blatz, Neuhochdeutsche Grammatik, Karlsruhe, 1895/96, S. 621.

O. Behaghel¹, W. Schneider², von den sowjetischen Sprachforschern L. W. Schtscherba³, R. A. Budagow⁴ u.a.

N. J. Schwedowa betrachtet die Interjektion nur als Mittel der Expressivität :

"Верную мысль об экспрессивности междометий некоторые авторы пытаются подменить тезисом о богатстве лексических значений междометий."⁵

Andere Sprachforscher wie zum Beispiel A. I. Smirnitzki⁶, J. M. Galkina-Federuk⁷, M. D. Stepanowa⁸, W. T. Kossow⁹ sehen die Interjektionen als Lexeme

¹ O. Behaghel, Deutsche Syntax, Bd. III, Heidelberg, 1928, S. 435.

² W. Schneider, Stilistische deutsche Grammatik, Basel, 1959, S. 355.

³ Л.В.Щерба, О частях речи в русском языке, Избранные работы по русскому языку, Москва, 1957, стр. 67.

⁴ Р.А.Будагов, К критике релятивистических теорий слова, сб. Вопросы теорий языка в зарубежной лингвистике, Москва, 1961, стр.26.

⁵ Н.Ю.Шведова, Очерки по синтаксису русской разговорной речи, Москва, 1960, стр.250.

⁶ А.И.Смирницкий, Заметки о значении слова, В/Я 2/1955, стр. 89.

⁷ Е.М.Галкина-Федорук, Современный русский язык, ч. 2, Москва, 1964, стр. 238.

⁸ М.Д.Степанова, Словообразование современного немецкого языка, Москва, 1953, стр. 353.

⁹ В.Т.Косов, Междометия совр. нем. языка как особый разряд слов, Канд. диссертация, Москва, 1963.

besonderer Art an, die jedoch über eine Bedeutung verfügen. W. T. Kossow hält die Interjektionen für mehrdeutig und sieht z.B. in der Interjektion "oh" gegen elf Bedeutungen mit drei Hauptbedeutungen.

O. I. Moskalskaja¹ unterstreicht, dass die Interjektionen keine Nennfunktion haben, nur Gefühle ausdrücken, gibt aber letzten Endes zu :

"Лишними значения они, однако, не являются, сравните : Oh ! Au ! Hurrah ! Bravo ! и др."¹

Uns scheint, dass einige Interjektionen über eine fixierte Bedeutung verfügen wie z.B. "pst", "pfui", "hallo", "bravo" u.a., da sie auch ausserhalb der Situation (bzw. des Kontextes) eine Bedeutung haben. Anders verhält es sich unserer Ansicht nach mit solchen Interjektionen wie "ach", "ah", "oh", "na" usw., die keine Begriffe ausdrücken und keine fixierte Bedeutung haben, die wie G. Kolschanski schreibt :

"...являются лишь знаками непосредственно эмоции волеизъявления, о значении которых можно умозаключать опосредственно /из ситуации, контекста/"²

Die Interjektionen "ach", "ah", "oh", "na" vermögen fast alle Gefühle zum Ausdruck zu bringen, da sie an und für sich keine Bedeutung haben. Es ist eine konnotative Bedeutung, die sie der Rede, dem Kontext implizit durch ihr Vorhandensein verleihen. Aus dem Zusammenspiel von Kontext (bzw. Sprechsituation), Intonation, Gestik und Mimik kann die jeweilige Bedeutung der Interjektion gefolgert werden.

¹ O. I. Москальская, Грамматика немецкого языка, теоретический курс, Москва, 1956, стр. 387.

² Г. В. Колшанский, К проблеме понятия и значения слова, сб. Иностранные языки в высшей школе, Москва, 1962, стр. 35.

Die Interjektionen verleihen den Sätzen eine emotionale Färbung, die auch durch die Intonation ausgedrückt werden könnte. Deshalb tragen sie zur Ausdrucksfülle der Rede bei. Sie sind jedoch vom Standpunkt der Sprachpflege keine Füllwörter, sondern Mittel der Expressivität, die zur Belebung der Rede beitragen. Wir betrachten solche Interjektionen, die keinen fixierten semantischen Wert haben, nur Symbole für unmittelbare Gemütsbewegungen und Aufforderungen sind, als Färbewörter: "ach", "ah", "ih", "oh" (och), "na".

Die Färbewörter - Interjektionen bilden kein Satzglied. Sie stehen meist vor dem sie erläuternden Satz, seltener werden sie in die Mitte oder ans Ende des Satzes gestellt. In der lebhaften Rede findet der Sprecher in seiner Erregung oft nicht den geordneten sprachlichen Ausdruck, es kommt zunächst zu einem Ausbruch, einer Entladung in Form eines Reflexlautes, einer Lautgebärde. Erst nachdem die Erregung abgeklungen, der Sprecher wieder "zur Vernunft gekommen" ist, vermag er den Sinn des ausgestossenen Reflexlautes in sprachlich wohlgeordnete Form wiederzugeben.

Eine Interjektion tritt an das Ende des Satzes, wenn der Sprecher dem Gesagten noch besonderen Nachdruck (bzw. Ausdruck) verleihen will.

Das war eine Qual, ach!

Die Interjektionen als Färbewörter können parenthesenartig das Gefüge des Satzes durchbrechen.

Ich habe ihn, ach, so lange
schon nicht gesehen!

Wenn die Färbewörter - Interjektionen vor dem Satz stehen, der ihnen einen bestimmten Gefühlswert verleiht und durch ein Komma von ihm getrennt sind, haben sie einen Hauptton. W. Schneider nennt sie sehr bildhaft einen Eingangsakkord, der vor der Aussage angeschlagen wird und in die Stimmung einführt." I

Die Färbewörter - Interjektionen können sich an andere Redeteile anschliessen: an Substantive, Eigennamen, Personalpronomen, Fragepronomen, Adverbien, Modalwörter, Imperativformen, ja an ganze Wendungen, Es seien einige Beispiele angeführt:

Ach Unsinn!

Ah Karl!

Ach du!

Ach schön!

Ach ja!

Ach lass!

Ach du meine Güte!

Die Färbewörter - Interjektionen sind in den oben angeführten Beispielen so diesen Wörtern angeschlossen, dass sie ohne Pause in diese Wörter übergehen, mit ihnen eine rhythmische Gruppe bilden, sie sind proklitisch. Dabei üssen die Färbewörter - Interjektionen an Ausdruckskraft ein und treten in der Funktion einer gefühlsmässig untermalenden Einleitung auf.

"Blumen, richtige Blumen für mich
im Winter, ach du!"

(U. Dörge "Brücken für Susanne"
S. 29.)

"Nein", sagte sie leise, "das Ende soll nicht vor den Anfang kommen, schweig, ich weiss, was du sagen willst, ach Gott, die Nacht in der Baracke."

(H. Kruschel "Das Mädchen Ann und der Soldat", S. 192.)

Die Färbewörter - Interjektionen implizieren eine ganze Palette von Gefühlen. Sie drücken wie auch andere Färbewörter die positive oder negative Stellungnahme des Sprechers aus. Es sei am Beispiel des Färbewortes "oh" illustriert, das mit mannigfaltigen Gefühlswerten angereichert ist: Kummer, Besorgnis, Bedauern.

"Hast du nicht gehört, was ich gesagt habe?"

"Oh, doch."

(F.C. Weiskopf "Abschied vom Frieden"

S. 437.

"Wahrscheinlich werden Sie von Ihren Kameraden schon vermisst?"

"Oh, das glaube ich nicht."

(ebenda ,S. 301.)

Oh, dieser Unglückselige! Nun muss ich ihn wieder wegschaffen lassen."

(H. Fallada "Wer einmal aus dem Blechnapf frisst", S.100.)

Freude, Befriedigung, Bewunderung:

"Könnten Sie darüber (Über die Livree I.Sch.) genaue Angaben machen: Farbe, Schnitt, Aufmachung usw?"

"Oh, nicht nur das, mein Herr".

(H. Zinner "Was wäre,wenn", S.43.)

"Oh,wie gross du geworden bist!"

Erstaunen:

"Oh,du bist schon da,ist es denn schon so weit?."

Ironie und Schadenfreude

"Oh, habe ich der Dame das Kleid bespritzt? "

(R. Wenzel "Issi" ,S.56)

Zugeständnis:

... Sie verhehlte durchaus nicht, dass sie sich zu Hause ein wenig langweilte.

"Oh, mein Gott, weisst,du wie es im Leben so geht, Vater!" sagte sie , indem sie gedankenvoll die Zimmerdecke betrachtete.

(Th.Mann Buddenbrooks", S.228.)

Ablehnung,Protest:

"Oh, mein Lieber,das ist nichts!" rief der Senator.

"Man hängt dort nicht am Klavier und faltet die Hände auf dem Bauche ..."

(ebenda,S.461.)

Teilnahme, Rührung :

Oh, was ist Ihnen denn ?

Oh, darf ich Ihnen helfen ?

Auch die Färbewörter "ach", "ah", "och" (die umgangssprachliche Variante von "ach"), "na" vermögen die verschiedensten Empfindungen und Stimmungen des Redenden zum Ausdruck zu bringen.

Das Färbewort "ih" wird meist mit Begleitwörtern verwendet, die es gefühlsmässig untermalt. Im folgenden Textbeispiel signalisiert es Erstaunen :

.I du Souner ! ruft der alte Herr und sieht seine Tochter verdutzt an, "Ich habe doch nie gedacht, dass ihr das Geld morgen bereits habt."

(H. Fallada "Wolf unter Wölfen", S. 779.)

In solchen Wortverbindungen wie "i wo", "i gar nicht", "i bewahre" drückt "ih" Abweisung aus und könnte durch das Färbewort "ach" ersetzt werden, teils auch durch "oh" und "na" ("o gar nicht", "o bewahre", "na gar nicht", "na bewahre").

"Nimmst du dann statt der Pacht das Auto, Papa?"

"I wo, wie wird denn das Auto vielleicht morgen schon aussehen?"

(ebenda, S. 779).

"Stört meine Zigarette?" fragt Pagel und nahm sie aus dem Mund.

"I gar nicht. Ich rauche selber gerne".

(ebenda, S. 553.)

Besonders gebräuchlich sind die Färbewörter - Interjektionen in der Alltagsrede und Mundart. Von dort haben sie auch Eingang gefunden in die Literatur, Poesie und Prosa. Wir begegnen ihnen im Stil der schönen Literatur in der Autoren - und Figurenrede.

Die normative Komponente der Stilfärbung solcher Färbewörter wie "ach", "oh" ist im paradigmatischen Aspekt einfach - literarisch. In der Rede hängt sie

jedoch vom Kontext, von den Begleitwörtern ab, mit denen die Färbewörter auftreten. Hier kann sie sich zum Getenkten hin verändern. So ist zum Beispiel das Färbewort "ach" in den Wendungen "ach du meine Güte" literarisch - umgangssprachlich, in "ach nee", "ach du heiliger Bimbam" ist es jedoch salopp.

"Was ist denn das für ein Brief?

Ach du meine Güte, von zu Hause!"

"Na, Inge, wann wird geheiratet?"

"Er kriegt eine Wohnung!"

"Ach nee, was du nicht sagst!"

(H. Zinner "Was wäre, wenn", S. 35.)

"Ach du heiliger Bimbam! Na, du hast mir gerade noch gefehlt zu meinem Glück."

(G. Herold "Die Gewittermacher" S. 20.)

Das paradigmatisch einfach - literarische Färbewort "oh" ist in dem Ausruf "O Gott", der die verschiedensten Empfindungen implizieren kann, einfach - literarisch.

"O Gott, sind Sie Herr Heilbutt", sagte Lämmchen und verstummte wie vom Donner erschlagen".

(H. Fallada "Kleiner Mann, was nun?" S. 135.)

In den Wortverbindungen "o du heiliger Bimbam", "o du heiliger Strohsack", "o du grüne Neune", die Schreck, Bestürzung, Abwehr ausdrücken, ist das Färbewort "oh" aber salopp.

Die Färbewörter "ih", "och", "na" sind ihrem Verhältnis zur literarischen Norm nach umgangssprachlich. In der Rede wirken sie auflockernd und familiär. Es sei durch die folgenden Textbeispiele veranschaulicht.

"Och h, der olle dumme Brief!2 sagte sie verächtlich.

(H. Fallada "Wolf unter Wölfen" S. 557.)

"Seh ich recht, Herr Mehrwecke? Na, das ist
aber nett, dass wir uns mal so ganz privat
begegnen."

(R. Bartsch, "Tür zu, es zieht", S. II3)

In dem oben angeführten Satz schwingt in "na"
Freude mit, die schon allein durch das Färbewort "aber"
verstärkt wird.

"Welches Volk hat die meisten Helden?"

"Na, Fritzsche, was meinst du wohl?"

(H. Jobst "Der Findling", S. 47.)

Durch den Gebrauch von "na" bei der Anrede wird
Vertraulichkeit hineingelegt.

Das Färbewort "ih" wird hauptsächlich in der sa-
lloppen Alltagsrede in Mittelhochdeutschland verwendet.^I

^I Siehe : H. Paul, Deutsches Wörterbuch, Halle, 1961,
S. 305.

SALIKTEŅI E, ŠTRITMATERA ROMĀNĪ

"BRĪNUMDARIS"

Modernajā vācu valodā salikteņu darināšana blakus atvasinājumiem uzskatāma par pašu nozīmīgāko procesu vārdu darināšanā. Liela vācu valodas vārdu krājuma daļa ir salikteņi, bet īpaši produktīvi salikteņi ir priekšmetu un parādību apzīmējumu formēšanā-lietvārdu kategorijā.¹⁾

Ikviens tautas vārdu krājums nepārtraukti aug un mainās, tas parāda sabiedrības materiālās un garīgās kultūras augsmi. Valodas vārdu krājums ir valodas iepriekšējās vēstures rezultāts un dzīvā šai valodā runājošās tautas vēsture: tas atspoguļo visus sabiedrības notikumus un parādības, daudzi vārdi, kas rodas kādā noteiktā sabiedrības attīstības posmā, saglabājas arī nākamajos valodas attīstības periodos.²⁾

Starp sabiedrību un valodu ir cieša sakars: valoda ir specifisks cilvēku mazināšanās līdzeklis. Cilvēks bez valodas nav domājams.³⁾ Dzīvā gūtas pieredzes ap-

-
- 1) Skat. v. Wilmanns "Deutsche Grammatik", 11. Abt., II. Auflage, Straßburg, 1899, S. 513, un arī v. Henzen "Deutsche Wortbildung". Halle/Saale, 1947, S. 47.
H. Paul "Deutsche Grammatik", Bd. V, Halle, 1920, S. 15.
И. Р. Степанова "Словообразование немецкого языка", Москва, 1953, стр. 359.
К. А. Левинская "Лексикология немецкого языка", Москва, 1956, стр. 155.
- 2) К. А. Левинская "Лексикология немецкого языка", Москва, 1956, стр. 53.
- 3) K. Ammer "Sprache, Mensch und Gesellschaft", Halle (Saale), 1961, S. 11.

maipai ar citiem sabiedrības locekļiem nepieciešami
izvien jauni priekšmetu un vārdu apzīmējumi - jauni
vārdi. Tātad visas izmaiņas valodas vārdu krājumā
kalpo mērķim - nodrošināt iespējami labāku sazināšanos
jaunos sabiedriskos apstākļos.¹⁾

Valodas veidotāja ir visa sabiedrība, cilvēks, bet
jo sevišķi rakstnieks, kas izmanto valodu, vārdu kā sa-
vas mākslinieciskās daiļrades ieroci, kā ieroci savu
progressīvo ideju izpaušmei. Rakstniekam savā darbā tā-
dēļ jānodrošina ne tikai paustās domas skaidrība un
izteikamība, bet jo vairāk tās emocionālā iedarbe uz
lasītāju. Rakstnieka daiļrade arī - r sazināšanās, īpaši
veica sazināšanās visplašākā šī vārdu nozīmē.

Jo svarīgi ir tāpēc izprast, kādu leksikas mate-
riālu rakstnieks izvēlas savā daiļdarot, lai šo sazinā-
šanos nodrošinātu. Rakstnieks izmanto bez visas tautas
valodas materiālu savā darbā arī visdažādākos jaundari-
nājumus, dažādu vārdu šķiru vārdus.

Īpašu interesi valodniekos tādēļ izraisa jautā-
jums par atsevišķu vārdu šķiru lomu vārdu darināšanas
procesā, jautājums par to, kāra vārdu šķira ir pati sva-
rigāka atsevišķā kādas valodas attīstības posmā un
arī kāda noteikta autora daiļradē.

Vācu valodnieki H. Mellers un E. Aelvels²⁾ par
vienu no modernās vācu valodas pamattendencēm uzskata
"nominalizāciju". "Nominalizācija" vai "substantivā-
cija" tendencei modernās vācu valodas lingvistu un sti-
listu darbos raksturo vesela virkne apzīmējumu.³⁾

Ka vācu valoda "slimo" ar substantīvu slimību,

1) K. Ammer "Sprache, Mensch und Gesellschaft". Halle
(Saale), 1961, S. 21.

2) G. Möller. Deutsche von heute. Sprachpflege, 1961/3.
S. 50-51.

3) Skat. Karlheinz Daniels "Substantivierungstendenzen
in der deutschen Gegenwartssprache". Düsseldorf,
1963, S. 9.

apgalvo savā gramatikā arī V. Junga.¹⁾ Vīpā šo parādību apzīmē ar terminu "Dingwörterkrankheit".

Vies minētās norāda, cik aktuāls pašlaik ir jautājums par lietvārdu skaitu un lietošanas biežumu modernajā vācu valodā. Ja arī centrālo funkciju vācu teikumā veic verbs, tad, kā norāda J. Erbens, lietvārdu loma ir gandrīz tikpat svarīga.²⁾ Autors apgalvo, ka lietvārdu lietošanas biežums vācu valodā sasniedzot 50-60%³⁾. Iespējams, ka varētu piekrist J. Erbenam, taču noteikta lietvārdu procenta minēšana prasa konkrētu tekstu pārbaudi dažādos valodas funkcionālos stilos.

Tā kā šeit esam centušies plašāk izpētīt viena autora - Ervīna Šritmatera daiļdarba (romāna "Brinnumdaris") valodas leksisko materiālu, kurā kā vārdu šķīrai lietvārdiem sevišķi liels īpatsvars, tad šķiet nederīgi noskaidrot mūsdienu vācu rakstnieku attieksmi pret lietvārdiem vispār.

Ir tadēļ interesanti izsekot datus par lietvārdu lietošanas biežumu daiļliteratūrā: mūsdienu vācu autora daiļdarbos. Šai nolūka izskatītojam lietvārdu lietošanas biežumu sešu autoru darbos uz 5000 vārdiem. Sekojošā shēma esam sakārtojuši autorus pēc lietvārdu lietošanas biežuma procenta.

1) W. Jung. "Kleine Grammatik der deutschen Sprache". Leipzig, 1961, S. 112.

2) J. Erben. "Abriss der deutschen Grammatik". Berlin, 1958, S. 67.

3) turpat, S. 68.

Rakstnieks	Darbs	Lpp.	Teksta liet- vārdu skaits	Teksta liet- vārdu %
H. Mann	Die Jugend des Königs Henri IV	132-147	1033	20,66
L. Feuchtwanger	Die Gesch- wister Op- permann	125-141	1048	20,96
L. Frank	Die Jünger Jesu	178-198	1065	20,30
A. Seghers	Die Toten bleiben jung	117-134	1100	22,00
B. Kellermann	Totentanz	140-159	1119	22,38
E. Strittmatter	Ole Bien- kopp	71-91	1443	28,86

Jo svarīgi ir tas, ka liela vēnu lietvārdu daļa ir saliktēji. Ieskaitīto saliktējus jau agrāk minēto autoru darbu ievilkumos uz 5000 vārdiem, iegūstam šādu ainu:

Rakstnieks	Lpp.	Teksta lietvārdu skaits	No tiem saliktēju:	
			skaits	%
H. Mann	132-149	1033	81	7,84
B. Kellermann	140-159	1119	160	14,22
L. Feuchtwanger	125-141	1048	164	15,65
L. Frank	178-198	1065	210	19,72
A. Seghers	117-134	1100	213	19,36
E. Strittmatter	71-91	1443	420	20,11

Saliktepu skaīta sastate augšminēto autoru darbos parāda, ka E.Štritmatera lietojis savā daiļradē visvairāk lietvārdu, kā arī visvairāk saliktepu. Ir pamats domāt, ka tieši viņa darbi varētu dot salikto lietvārdu pētniekam visbagātāko un daudzveidīgāko materiālu.

Tā kā visu, ko sacījām iepriekš par lietvārdu un salikto lietvārdu lietojumu E.Štritmatera daiļradē pilnā mērā varam attiecināt arī uz viņa romānu "Brinudaris", tad esam šeit pievērsušies tieši šī darba saliktepu analīzei.

Ervina Štritmatera, šodien viens no vadošajiem VDR rakstniekiem, divkārtš Nacionālās prēmijas laureāts un Vācu rakstnieku savienības pirmais sekretārs, labi raksturojams Bertolda Brehta vārdiem:

"Erwin Strittmatter gehört zu den neuen Schriftstellern, die nicht aus dem Proletariat aufstiegen, sondern mit dem Proletariat".¹⁾

E.Štritmatera kā rakstnieka attīstības ceļš cieši saistīts ar vācu proletariātu, viņa daiļradē un māksliniecisko attīstību nosaka jaunās vācu valsts izaugsme: to rakstnieks pats izteicis vārdos:

"Ohne die Deutsche Demokratische Republik wäre ich nicht, was ich bin, wüßte ich nicht, was ich weiß, könnte ich meine künftigen Bücher nicht schreiben".²⁾

E.Štritmatera ir strādnieku šķiras rakstnieks, cēlies no sīkamatnieku aprindām. Tādēļ imperialistiskās Vācijas apstākļos viņš izglītību iegūst galvenokārt kā autodidakts. Pievienojas Sociālistiskai strādnieku

1) Citāts pēc "Schriftsteller der Gegenwart". Nr. 3, Berlin, 1960, S. 75.

2) Turpat, S. 75.

jaunatnei. No fašistu armijas deservē. Pēc kara strādā par maiznieku un oītos amatos. Sajetās ar avīzi. Atrod ceļu uz strādnieku šķiras partiju. Sāk rakstīt. Seko darbi "Katsgraben" (Kaķu grāvis). "Tinko" (Tinko), abi premēti ar VDR Nacionālo prēmiju, "Holländerbraut" (Holandiešu līgava), par ko autors saņem Lessinga prēmiju. Vēl būtu jāmin romāns "Ochsenkutscher" (Vēršu dāināja) (1950) un attīstības romāns "Der Hundertäter" (Brīnumdaris) (1957).

Viņa E. Štritmatera daiļrade veltīta VDR šodienai, vācu tautas pāraudzināšanai antifāšistiski demokrātiskā gara. Galvenā viņa daiļrades tēma ir norēķināšanās ar fašistisko pagātni un vācu tautas cilvēciskās un nacionālās attīstības perspektīvas nākotnē. E. Štritmaterš tāds, nevar būt tikai rakstnieks vien, viņš ir reizē arī kultūrpolitiskais darbinieks, kas, socialistiska partejiskuma vadīts, cenšas reorganizēt sabiedrisko dzīvi pēckara Vācijā un īstenot humanisma idejas. Rakstnieka daiļrade cenšas dot atbildi uz daudziem vācu tautas dzīves jautājumiem, veicina īstu demokrātiskas nacionālās apziņas atgūšanu, veido jaunu socialistiskā cilvēka tēlu. Literatūra, arī E. Štritmatera daiļrade, kļūst par tautas audzinātāju visistākajā tās vārda nozīmē. Tā atspoguļo gan sabiedriskās iekārtas pārvērtības, gan jaunu cilvēcisku attieksmju izveidošanos, gan paša jaunā cilvēka rašanos. Uz E. Štritmatera daiļradi pilnā mērā varam attiecināt J. Behera vārdus par jauno literatūru:

"Das Neue einer Literatur besteht also wohl darin, daß sie das Neue einer Zeit entdeckt und daß sie uns eine neue Antwort gibt, wenn wir uns nach dem Sinn unseres Lebens fragen... Das schöpferisch Neue einer Literatur besteht also darin, daß sie erstens das wahrhaft Neue in unserem Leben entdeckt und daß sie zweitens imstande ist, diesem wahrhaft Neuen in einem Werke von allumfassender Gestaltung Ausdruck zu ge-

ben" 1)

Visu minēto varam saist arī par E. Štritmatera romānu "Brīnumdaris", kas šeit izvēlēts lingvistikai studijai. Plašā attīstības romāna pirmajā daļā, ko autors sarakstījis 1957.gadā, attēloti notikumi Vācijā priekš Otrā pasaules kara. Romāna varonis ir Stapislavs Bīdners, tīvisks vācu sīkpilsoniskās vides pārstāvis. Attēlojot viņa dzīves un maldu ceļus, autors reizē sniedz kritisku vācu sabiedrības panorāmu, īpašu uzmanību veltījot sīkpilsoniskās vides notīlojumam. 2)

Romāns atspoguļo Stapislava Bīdnera dzīves pirmo pusi: no dzimšanas līdz trīsdesmit gadu vecumam (1909-1943). Bērību Stapislavs pavada uz laukiem, zēns ir asprātīgs un apveltīts ar bagātu fantāziju. Ciema iedzīvotāji sāk to uzskatīt par brīnumdari. Seko zēna gaitas mazpilsētā, mācība pie dažādiem maizniekmeistariem. Te zēnam paveras jauna pasaule. Maizniekmeistari nežēlīgi ekspluatē lēto darba spēku. Varopa jaunības mīlestība noslēpāt šķiru pretrunās. Pirmo vilšanās jaunietis pauž vēl neizveidotos pantos. Zēna ilgas pēc labākas, cilvēka cienīgas dzīves nepiepildās: sabiedrība, kurā viņš dzīvo, nepieļauj talantu un spēju brīvu attīstību. 3) Sabiedrisku apziņu jaunajā romāna varonī vēl nesaskatām: šķira cīpa Vācijā un fašisma nākšana pie varas to tikpat kā neskar. Savas attiekmes pret sabiedrību, valdošo šķiru jauneklis neizprot, līdz tiek iesaukts fašistiskajā armijā un ierauts Hitlera karagājienos. Jauneklis nāk saskarē ar jauniem cilvēkiem. Īpaši viņa rakstura un uzskatu veidošanos ietekmē revolucionārās strādniecības pārstāvis Rolings, fabrikanta dēls Veisblats, kas dzejo Šopenhauera un Nīče filosofijas garā. Pamazām Stapislavam atstaut gaismā par

1) J. R. Becher "Verteidigung der Poesie", Berlin, 1952.

2) Deutsches Schriftstellerlexikon, Weimar, 1961, S. 561.

3) Deutsche Literaturgeschichte in einem Band, Berlin, 1965, S. 684.

fašisma Isto būtību. Kad Bolings pārbēg Padomju armijas pusē, Stapislavs viņam gan vēl neseke, bet desertē tikai vēlāk, kopā ar Veisblatu. Stapislavs, kas līdz šim romāna darbībā bijis tikai darbības objekts, kļūst par cilvēku, kas darbojas apzinīgi.¹⁾

Stapislavs reprezentē kā literārs varonis vispirms lauku un maspilsētas proletāriskos tautas slāpus. Rakstnieks lieliski pratis iedzīvināt savā romānā specifisko vācu maspilsētas atmosfēru. Sīkā E.Štritmatera varoņa Stapislava īpatnību izstrādē lasītājs saskata dzīvu literāru tēlu.

Rakstniekam izdodas, piešķirt savam romānam arī poētisku mirdzumu. Tā pamatā nav romantisku idilo, kurā autors ar varoņi varētu patverties no fašistiskās Vācijas kapitālistiskās ikdienas rūpēm. Tieši otrādi: E.Štritmatera notikumu atveide ļauj skaidri noprast, ka mietpilsoniskajā kapitālistiskās maspilsētas atmosfērā panīkst visas Ištās poētiskās vērtības, ka Vācijas sabiedriskā iekārta mūsu gadsimta pirmajā pusē ir naidīga kā cilvēkam tā mākslai.²⁾

E.Štritmateris parāda "Brīnumdari", pēc būtības "attīstības romānu", kā jaunas kvalitātes romānu. Viņš nerāda mums sava varoņa attīstību "vairāk vai mazāk utopiskā (pilsoniskā) personības veidošanās perspektīvā"³⁾, viņš konfrontē to ar ikdienas dzīvi, tās grūtībām, mēģina pamatot tā attīstību reālistiski, no sociālista pozīcijām. Rādīdams Istenību vēsturiskas attīstības griezumā, autors isseko sava varoņa gaitas vēstrainu vēsturisku notikumu laikā, parāda, kā aug sēns pieredze, kā veidojas tā pasaules uzskaits un reā-

1) Deutsche Literaturgeschichte in einem Band, Berlin, 1965, S. 685.

2) Turpat, S. 685.

3) Schriftsteller der Gegenwart, Nr. 3, Berlin, 1960, S. 127.

listiskās īstenības izpratne, līdz jauneklīs sāk saprast sakaru starp savu un visas vācu tautas likteni.

Stapislava attīstībā lasītājs saskata lielākās vācu strādnieku un sīkpilsomu daļas politisko izaugsmi: "caurmēra cilvēks" vairs nav tikai statisks tēls, līdz ar pasauli "izmainīšanos" tas kļūvis "kustīgāks", darbojas, paļaujas uz saviem spēkiem, bieži izvēlas nepareizo ceļu, bet tomēr nenovēršami virzās uz priekšu savā attīstībā. Visi varoņa maldi un sakāves ir tikai pārejas grūtības: "nur Umschlag zu neuer Erkenntnis, neuem Entschluß, neuer Tat..."¹⁾

Stapislava Bīdnera dzīves un darba gaitas veido romāna galveno sižetisko līniju. Šī sižeta līnija apkopo vienā veselā citādi ļoti saskaldīto romāna kompozīciju - atsevišķās mozaikas ainavas, kurās notēloti visdažādākie vācu sīkpilsoniskās vides un vērmahta pārstāvji.

K.Štritmatera darbu, arī "Brīnumdara", lielajai popularitātei pamats meklējams ne tikai varoņu un pārejo personāžu meistariņajā notēlojumā, bet arī šo darbu valodā, rūpīgā vārdu atlasē un izlietojumā. Šai mākslinieciskā daiļrades laboratorijā K.Štritmatera daudz strādājis, veidojot savu īpašo rakstnieka rēkrakstu, savu autorstilu. Viens no rakstnieka stila iezīmēm ir lielais lietvārdu skaits, no kuriem īpaši saliktie lietvārdi ir tie, kas autora valodu padara jo krāsainu un tēlainu.

Romānu "Brīnumdaris" L.Simonjans raksturo vārdiem: "Tajā iepriecina daudz kas: tīri štritmateriskā prasme saskatīt ne tikai vispārīgo atsevišķajā parādībā, bet arī negaidīto parastajā. Štritmateriski

1) H. Fabian "Stanislaus Būdners Erziehung". Neues Deutschland, 1.2.1958.

kolorētā valoda (pasvitrojums mans - I.C.) un, pēdīgi, galvenokārt, progresīvais "pasaules uzskats, kas piešķir autora talantam mērķtiecību".¹⁾

Ja rakstnieks spēj savu valodu "štritmateriski kolorēt", tad te liela loma ir autora trāpīgi izlietotajiem lietvārdu saliktepim, tiem, ko rakstnieks pārņēmis no visas tautas valodas, bet kuru izlietojums ir raksturīgs autoram, un tiem, ko autors pēc valodā eksistējošiem saliktepu modeļiem darina pats, kas raksturīgi E.Štritmatera autora rokkrastam.

Tā, analizējot E.Štritmatera lietotos lietvārdus saliktepus, pētnieka uzmanību pelna divi lielas salikto lietvārdu grupas:

- a) saliktepi kā valodas kategorija un
- b) saliktepi kā runas kategorija.

Saliktepi kā valodas kategorija ir katra autora stila neatņemama sastāvdaļa. Autors tos lieto, atbilstoši savam individuālajam stilam, lielākā vai mazākā skaitā. Tie ir saliktepi, kas radušies jau sen, pieder pie valodas vārdu krājuma un ir bez pūlēm saprotami lasītājam. Šos saliktepus tad arī sastopam atspoguļotus vārdnīcās, kaut arī ne visas, jo, pamot vērsi vācu valodas gandrīz neierobežoto tieksmi darināt saliktepus, tas praktiski neizvai būtu iespējams. Taču, kā jau norādījām, šo saliktepu modeļi ir labi pazīstami katram valodas nesējam, saliktepa līgū lasītājs izprot bez grūtībām, pateicoties savām valodas zināšanām vai valodā eksistējošām vārdkopām, kam ir tā pati nozīme.

Saliktepu - valodas vienību izlietojumā E.Štritmatera romānā "Brīnumdaris" saskatāmas divi lielas grupas:

- 1) saliktepi, kas rakstnieka izlietojumā nav pārveidoti ne formas, ne nozīmes ziņā un
- 2) saliktepi, kurus E. Štritmatera pārveidojis gan pēc formas, gan pēc nozīmes.

Pirmo salikto lietvārdu grupu autora aplūkojamā darbā pāretāv saliktepi, kas labi pazīstami katram valodas nesējam tā ikdienas valodas lietojumā.

Piem.:

Abendbrot	n W101
Bahndamm	m W423
Dienstgrad	m W496
Fuhrwerk	n W239
Gutshaus	n W395
Heuboden	m W439 un daudzi citi.

Ļoti bieži šo saliktepu pamatā, īpaši ja tie ietaca piederības attiecīmes, ir genitīva vārdkopas.

Piem.:

Blumenblüten	Pl.f W307	- Blüten der Blumen
Lehrersfrau	f W81	- Frau des Lehrers
Mützenschild	n W427	- Schild der Mütze
Straßenpflaster	n W269	- Pflaster der Straße un daudzi citi.

Šīs grupas saliktepu pamatā var būt arī dažādas prepozicionālas vārdkopas. Tās būtu: vārdkopas, kas apzīmē

vieta - Godkettchen n W471 - Kettchen aus Gold
Teigstück n "261 - Stück aus Teig

vieta - Dorfhaus n W54 - Haus im Dorf
Parkbank f W278 - Bank im Park

laika - Abendstille f W315 - Stille am Abend
Nachtkälte f W428 - Kalte während der Nacht

Winternächte Pl.f W302 - Nächte im Winter

izlietojamu pret kaut ko -

- Mūckennetz n W46 - Netz gegen Mücken
Mottenpulver n W144 - Pulver gegen die Motten
Regenschirm m W207 - Schirm gegen den Regen

izlietojamu kādam noteiktam mērķim -

- Teigwanne f W311 - Wanne für den Teig
Trinkbecher m W390 - Becher zum Trinken

noderība vai saturu -

- Bierfässer Pl.n W367 - Fässer für Bier (noderība)
- Fässer mit Bier (saturu)
Olivenkübel m W555 - Kübel für Oliven (noderība)
- Kübel mit Oliven (saturu)

sastāvs -

- Banditeneinheit f W537 - Einheit von Banditen
Liebeslieder Pl.n W340 - Lieder über Liebe
Rabenschwarm m W484 - Schwarm von Raben

galveno sastāvdaļa -

- Gitterfenster n W456 - Fenster mit Gitter
Steinacker m W363 - Acker mit Steinen

mērķi - Schmetterlingsjagd f W236 - Jagd nach Schmetterlingen

- Wildjagd f W446 - Jagd nach Wild

Šīs grupas saliktepi autora valodā konstatējami lielā skaitā, to ir nepilna puse no visiem E. Štritmatera lietojamiem saliktepiem.

Otro no augšminētajām grupām autora daiļradē, saliktepus, kurus E. Štritmatera pārveidojis gan pēc formas, gan pēc nokīmes, varētu savukārt sadalīt divi apakšgrupās:

- a) saliktepos, kas, saglabājot veco saturu, ieguvuši jaunu formu un
b) saliktepos, kas, saglabājot veco formu, dod tajā jaunu saturu.

Pirmajā apakšgrupā E. Štritmatera parādās kā autors - saliktepu formas novators. Rakstnieks, darinot šos vārdus daļrādē ļoti raksturīgos saliktepus, vadās no morfologiskiem apsvērumiem: aizstāj valodā ierasto vārdkopu ar salikteni apvienotu vārdu. Piem.:

<u>Blauäderchen</u>	Pl. n	W149	(aizstāj vārdkopu <u>blaue Äderchen</u>)
<u>Frischluft</u>	f	W36	(aizstāj vārdkopu <u>frische Luft</u>)
<u>Frischtrauben</u>	Pl. f	W552	(<u>frische Trauben</u>)
<u>Graaugen</u>	Pl. n	W272	(<u>graue Augen</u>)
<u>Grünhalme</u>	Pl. m	W274	(<u>grüne Halme</u>)
<u>krummfinger</u>	m	W219	(<u>krummer Finger</u>) un citi.

Šo saliktepu pamatā, kas visi darināti pēc modeļa adjektīva+substantīvs, ir vārdkopas ar atkarīgo locēkli Ipašības vārda apzīmētāju. Šīs vārdkopas apzīmē:

<u>Ipašību</u>	-	<u>Blankdraht</u>	m	W86	-	blanker Draht
		<u>Frischluft</u>	f	W36	-	frische Luft
<u>krāsu</u>	-	<u>Blauhimmel</u>	m	W42	-	blauer Himmel
		<u>Graaugen</u>	Pl. n	W272	-	graue Augen
<u>garšu</u>	-	<u>Bittersaft</u>	m	W66	-	bitterer Saft
		<u>Süßstoff</u>	m	W53	-	süßer Stoff
<u>vecuma</u>	-	<u>Jungschwalbe</u>	f	W140	-	junge Schwalbe
		<u>Kleinkind</u>	n	W307	-	kleines Kind

Šādi salikteni uzskatāmi par iesimīgu E. Štritmatera autorstila sastāvdaļu. Izlietojot augšminēto saliktepu darīšanās papīmienu, E. Štritmatera

darina saliktepus, kas vairs īsti neietilpst saliktepu kā valodas kategorijas ietvaros: šie saliktepi ir jau okazonāli pēc savas formas, tos varētu dēvēt par strukturāliem okazonālismiem (Skat. vairs pasvītrotos saliktepus!). Pārējie divi saliktepi, kas darināti pēc tā paša modeļa, reprezentē šos saliktepus vēl kā tīru valodas kategoriju, kuras modeli E.Štritmatera izmantojis savu jaundarinājumu veidošanai.

Otrajā no minētajām apakšgrupām, saliktepos, kas, saglabājot veco formu, dod tajā jaunu saturu, E.Štritmatera kā valodas novators iet jau tālāk: Mēris izmēģina šķēr vārda saturu. Ja iepriekšminēto saliktepu, jēgu valodas nesēja noprot tūlīt arī bez konteksta (katrs saprotis, ka "Frischluff" ir "frische Luft!"), tad te pareizai saliktepa jēgas izpratnei nepieciešams konteksts, jo šie saliktepi kā valodas vienības mēdz apzīmēt citas nojēgumas.

Šai saliktepu grupā runājam par E.Štritmatera daiļradei ļoti raksturīgo metonīmijas bukvalizāciju: vārds, kas valodas parastajā lietojumā visbiežāk mēdz būt bahuvrīhi saliktenis, apzīmē personu, kādas noteiktas pazīmes nesēja, šeit it kā iet savā attīstībā atpakaļ, tiek detropēts un lietots savā sākotnējā nozīmē, kas mūsdienu valodas lietojumā nav tik ierasta. Tā piemēras,

"Kahlkopf" = #383 neapzīmē vis, kā visbiežāk varētu sagaidīt valodas nesēja, cilvēku ar kailu galvīdu, plikpauri, bet gan tikai kailu galvīdu.

Līdzīgu piemēru aplūkojamā romānā ir daudz, minēsim dažus E.Štritmatera jaundarinājumus, kuros varētu sagaidīt saliktepa kā tropa izpratni, bet kurus tā autora darinājumos nepieņem:

Glatkopf = #276 - neapzīmē vis cilvēku ar kailu galvīdu, bet tikai kailu galvīdu.

Glasauge = #286 - neapzīmē cilvēku, bet tikai stikla aci

Hakennase	f	W100	-	apzīmē tikai liku degunu
Knollennase	f	W435	-	apzīmē kumpainu degunu
Kolbennase	f	W377	-)
Rotkohlkopf	m	W36	-	arī šais piemēros salik-
Rußgesicht	n	W157	-	tenim atpēms tā tropa
Teigbauch	m	W173	-	raksturo, saliktepi visi
				lietoti detropētā nozīmē

Šādi saliktepi uzskatāmi par okasionāliem pēc nozīmes.

VĒL tālāk E.Štritmaters kā valodas novators salikto lietvārdu laukā iet tur, kur dod pilnīgi jaunu saliktepa formu un nozīmi, t.i. savos okasionālajos saliktepos¹⁾, ko pretēji saliktenim kā valodas kategorijai uzskatām par runas kategoriju.

Okasionālismi vienmēr ir runas, bet ne valodas fakti. Tie tiek darināti vai nu sazināšanās nolūkā, vai arī aiz mākslinieciskiem apsvērumiem. Okasionālismam tomēr nav laupīta iespēja ar laiku kļūt par valodas faktu (neologismu, jaunu valodas vārdu). Tas var pāriet valodā un nostiprināties tajā.

Daiļliteratūrā okasionālismiem ir īpaši liels svars, jo tie raksturo kādu priekšmetu vai parādību no kādas nepierastas pozīcijas un gandrīz vienmēr pauž paša autora nostādni kādas parādības aplūkojamā.

Bez tam mākslinieciskie okasionālismi ir daiļdarba tālrunības komponenti. Okasionālismu specifika ir kalpot konkrētai mākslinieciskās runas situācijai. Ja tie pilda savu māksliniecisko funkciju, varam tos uzskatīt par izdevušamies rakstnieka valodas komponentiem.

E.Štritmaters aplūkojamā daiļdarba valodā okasionālismiem ir liels īpatsvars. Visi šie runas procesā radītie okasionālie saliktepi ar savu izaugsmi sakņojas šaurākā vai plašākā kontekstā, ārpus konteksta tie vai nu nav saprotami, vai ir grūti pareizi izprotami.

1) Okasionālismu izmērošanai izpētī E.Štritmaters daiļradē veltīta kandidāta disertācija:

Т.В.Король "Окказиональные сложные существительные в современном немецком языке", Рига, 1967.

Par okazionalismu darināšanas bāzi E.Štritmateram kalpo gan tēlaini salīdzinājumi, gan tropi (metaforas, metonīmijas u.c.).

Minēsim dažus uz tēlaina salīdzinājuma bāzes radītus okazionalismus:

Besenhund	m	W131	-	} visi trīs okazionalismi apzīmē mācītāja suni, uzsverot viņa līdzību ar slota.
Handfegerhund	m	W126	-	
Kehrbesenhund	m	W126	-	

Okazionalismu pamatā var būt vārdkopas, kurās
īssacīts tēlainis salīdzinājums:

Daunenhaar	n	W109	- Haar, so weich wie Daunen
Daunenlippen	Pl. f	W151	- Lippen, so weich wie Daunen
Krallenfinger	Pl. m	W	- Finger wie Krallen
Kugelwaden	Pl. f	W32	- Waden, so rund wie Kugeln
Mondgesicht	n	W334	- Gesicht, so rund wie der Mond
Mückenbeinfingerchen	Pl. n	W226	- Fingerchen, so dünn wie die Beine einer Mücke
Silberhaar	n	W215	- Haare wie Silber
Seidenhaut	f	W146	- Haut wie Seide
Würstchenfinger	Pl. m	W37	- Finger wie Würstchen

Šo okazionalismu tēlainais raksturs nodrošina autora valodā tēlainu domas atklāsmi.

Bez minētajiem okazionalismiem, kur autoram par darināšanas bāzi kalpo tēlainis salīdzinājums, E.Štritmatera valodā ir daudz tādu okazionalismu, kas darināti uz tropu (metaforu un metonīmiju) bāzes. Šiem okazionalismiem ir jau krietni lielāka neparastuma pakāpe, to semantiskā motivācija ir pilnīgi aptumšota, ko nevarējām teikt par okazionalismiem, kas bazējas uz tēlaina salīdzinājuma un kur vēl varējām izjust saikni ar vārdkopu.

Salikteņu kā valodas tēlaino īsteiksmes li-
dsekļu realitātes priekšnoteikums ir, pirmām kārtām,
to pieejamība lasītājam, salīdzinājuma bāzes reali-

tāte metaforās, metonīmija nozīmes pārnēsma realitāte, bez tam salikteni paustās autora domas konkrētizācijas pakāpe. Ja ievēroti minētie priekšnoteikumi, tad autora doma ir saprotama lasītājam, saliktepa komponentu apvienošanas bāze izmantota mērķtiecīgi un iedarbīgi.

Jānorāda, ka ne katrā salikteni ar komponentu nozīmes pārnēsumu par komponentu apvienošanās bāzi kalpo kāds tropes. Ne katram vārda nozīmes pārnēsumam ir tropa raksturs. Valodā ir saliktepi, kas gan oclāšies uz tropu pamata, bet laika gaitā tā ieviesušies lietošanā, ka valodas nesējs vairs neizjūt sākotnējo tropa (ārējas vai iekšējas līdzības vai atkarības attiecsmju paudēja) nozīmi. Tā tas ir saliktepos:

<u>Schreibfeder</u>	f W35
<u>Stiefelknecht</u>	m W318
<u>Papierblatt</u>	n W431

E.Štritmaters daļradē sastopam tomēr arī tādas lietvārdu saliktepos, kur tropa kā saliktepa bāzes raksturs izjūtams skaidri:

Ziegenblicke	Pl.m W344	
Rotkohlkopf	m W36	- te par saliktepa darināšanas bāzi kalpo metafora
Liebesteufel	m W329	
Rosenhaut	f W109	
Seidenbandgemüt	n W	
Silbersöhnchen	n W469	- šeit saskatāma metonīmiska komponentu apvienošanas bāze.

Tropus kā saliktepa apvienošanas bāzi lasītāja apziņā raksturo it kā vienlaicīgi divas nozīmes: pamatnozīme un papildnozīme, starp kurām izveidojas noteiktas savstarpējas attiecsmes, kas rāda lasītājā plašu nozīmes iespēju sajūtu. Pasvitrojot kādu raksturīgu priekšmeta vai paradības pazīmi, kas savijusies ar pamatpazīmes nozīmi, saliktenis - tropes iegūst savu

Ipašu skanējumu.

E. Štritmatera valodā sastopam, kā jau minējām, krietni daudz uz tropu kā saliktepu apvienošanās bū- ses darinātu saliktepu, tie ir galvenokārt rakstnieka jaundarinājumi - okazionālisti, sastopami tikai E. Štritmatera daiļradē, vienā noteiktā darbā, un ārpus konteksta un dotās situācijas grūti saprotami vai pa- visam nesaprotami.

Darīnot šāda veida saliktepūs - okazionālistus, E. Štritmatera bagātīgi ismantojis tautas valodu un va- lodā jau eksistējošos saliktepu darināšanas modeļus, bet komponentu atlase, kuri uz tropu pamata apvienoti saliktenī, pauž izteiktu autora individualitāti.

Piemēram varētu minēt saliktepūs - okazionālistus ar Mehl - kā pirmo komponentu.

<u>Mehlaiffe</u>	a W271	} visi šie okazionālisti apšimē ļaudis, kas strādā ceptuvē, kas ikdienas sa- kars ar miltiem.
<u>Mehlhasen Pl.</u>	m W227	
<u>Mehlmensch</u>	m W291	
<u>Mehlboden</u>	m W138	- bēnīgi, kur glabājas milti.
<u>Mehlnest</u>	n W104	- pati ceptuve
<u>Mehltag</u>	Pl. m W112	- dienas, kas aizrīt ceptuvē,
<u>Mehlwiese</u>	f W138	- bēnīgi ar milta maisiem.

Mule minēto saliktepu komponentus autora pēms no tautas valodas, bet to apvienojums saliktenī pauž autora individuālu pieeju - augšminētie saliktepi, ve- sels saliktepu līdzs, labi raksturo ceptuves miltiem piepatējušo atmosfēru un tās strādnieku stāvokli.

E. Štritmatera prasmi okazionālistu darināšanā parāda daudzi teksta saliktepi, kuros par saliktepa komponentu apvienošanas bāzi kalpo tropi, minēsim dažus:

- Gasleiche f W199 (meistars Klunās noindējas gāses tvanā, pēc valodas modeļa "Was- serleiche" parauga autors darina okazionālistu).
- Sperlingswachmeister m W427
- Stelzvogelbeine Pl. n W381 - abi saliktepi -

Windelhexe f W31 - parāda Gustava dūsmas uz bēr-
nu sapemēju, tādēļ arī tās
.veomātes apzīmējums.

Gribējam demonstrēt, ka tieši šī salikteņu kategorija
modina lasītājā visdažādākās subjektīvās izjūtas un
asociācijas, rosina tā īstēli, liek it kā pašam darbo-
ties, radīt kopā ar literārā darba autoru.

Salikteņi, par kuru komponentu apvienošanas
bāzi kalpo tropi, ir nozīmes ziņā sevišķi ietilpīgi,
tajos izpaužas valodas ekonomija: īsā formā ietverta
vislielākā nozīmes kondensācija un jauns iedzenisks
saturs.

Jānorāda arī, ka bieži šīs grupas okazionālisti-
em ir īpaši spēcīga emocionāla nokrāsa. To ilustrē
piemēri:

Brillennaffe m W203 - teologijas students, Kar-
lēnas pielūdzējs

Spazierstockaffe m W223- tas pats

Betratte f W417 - piegulētāja (tā no-
saukta Liliāna, jāpie-
zīmē, ka E. Stritmaters
prasmīgi izlietojis
savus okazionālistus,
kam dažādu personāžu
mati ir dažāda vērtē-
joša nozīme. Vahtmeis-
tārs Duffe nosauca Li-
liānu par "Betratte",
bet iemīļoties Stapi-
slavs to apzīmē daudz
poētiskāk: "Rehmadchen"
uz Liliānu attiecas arī
salikteņi "der muntere
Zauskopf" W320, "Zauber
Finger", "Schmeichel-
hand" W329, "ein klein-
ner Liebestofel" W329.
Paša autora nostāja
izpaužas plašākā kon-
teksta-veselā teikumā:
"... sie gehört zu den
Blumen auf der Menschen-
wiese, die jeder pflücken
kann" W391)

Bez minētajiem determinatīvā tipa saliktniem pie šīs grupas būtu jāpieskaita arī bahuvrihi salikteni, kuru komponenti apvienoti uz metonīmiju bāzes:

- Goldmaul n W232 - cilvēks ar zelta zobiem
HeiBblat n W232 - karstgalvis
Zauskopf m W354 - cilvēks ar izpūrušu galvu.

un arī nedaudzi tekstā sastopamie imperatīvie vārdi:

- Bleibtreu W336 - birgermeistera uzvārds
Drückdrauf W333 - fabrikanta uzvārds.
Tante Schnappauf W30 - veomātes apaimējums.

Okazionālistus aplūkojamā E.Štritmatera romānā parstāv arī tādi rakstnieka uz tropa bāzes darināti salikteni, kur autors cilvēkiem raksturīgas iezīmes piedāvē dzīvniekiem vai augiem. Šo okazionālistu izcelsmes pamatā bieži ir plašāki kontekstuāli sakari:

Erbentänzerinnen - Pl. f W95 - minētās personifikācijas pamatā ir konteksts: Er begann jetzt mit den Pflanzen zu spielen. Er steckte je zwei Körner von Zuckerschoten neben eine Frühkartoffelstaude... die Zuckerschoten steckten ihre Grünnasen aus der Erde... streckten geschmeidige Fadenarmchen aus... das war, als ob sie sich auf die Zehenspitzen stellen. S. 94, 95.

Pie šīs grupas vēl varētu minēt piemērus:

- Fadenarmchen Pl. n W95 - (sirpu)stīdsipveidīgas rociņas
Fischkinder Pl. n W540- siļņu masuļi
Schmetterlingskönigin f W74 - tauriņu karāliene
Vogelgesellen Pl. m W444 - putnu masuļi, putneņi.

Jau iepriekš minējām, ka okazionālisti improtamī tikai plašākā autora kontekstā. Centīsimies to

ilustrēt:

Liliāna Stapislavs dāvē par Rehmādchen n W315 - šī nosaukuma pamats tekstā ir kāds Stapislava Liliānai veltīts dzejolis, kas sākas ar vārdiem: "Mädchen, du Reh" (S.315).

Mācītāja meitu Marlēnu Stapislavs sauc par Samtbandmädchen n W127. Nosaukuma darināts pēc meitenes raksturīgas pazīmes: tā nēsā matos melnu samta lentu. (Ganz besonders gefiel Stapislavs an dem Mädchen ein schwarzes Samtband. Dieses Band teilte das straff nach hinten gekämmte Haar des blassen Kindes in zwei Teile. S.127)

Mias tēvoci autors nosauo par Ohrinvalidē n W2448 (Iepriekš tekstā norādīts: Er hat auf der rechten Seite nur ein halbes Ohr S.247 un Ein Mann mit einem kuptierten Ohr S.247), bet mācekli Helmūta - par Motorradmensch n W317 (Helmūtam pieder motocikls, viņš ar to vizina Stapislava iemīļoto, jauneklīs ir greisirdīgs. Tekstā sastopami: An der Lenkstange seines Motorrades hingen zwei Schutzbrillen, un tālāk ... jedes Motorrad zersägte den Faden seiner biologischen Betrachtungen (S.316). Seko: Waren Seelen hiersulande so billig, daß man sie mit Motorrädern überfahren durfte? S.317). Tādu piemēru romānā ir daudz. Bieži viens vienīgs šāds saliktenis var norādīt uz ļoti sarežģītiem kontekstuāliem sakariem. E.Štritmater, piemēram, runā par "die schwarze Ärger-spinne" W 30, bez plašāka konteksta lasītājs neaptvers, par ko šeit runa. Isto saliktepa jēgu palīdz iaprast teikums, kuru sastopam agrākā kontekstā: "Jetzt aber nistete sich der Ärger wie eine schwarze Waldspinne zwischen seinen Gedanken ein". (S.30). Šeit Gustava Ignūms salīdzināts ar melno meža zirnekli.

Nupat runājām par konteksta lomu to saliktepa darināšanā, par kuru komponentu apvienošanās bāsi kalpo tropi. Vēl lielāks loma gan šaurākam, gan plašākam kontekstam būs tais gadījumos, kad autors izmanto

perifrāzēšanā, lai darinātu jaunas saliktepus.

Saprotot ar perifrāzi kādas parādības aprakstošu apzīmējumu, apzīmējamās parādības nosaukuma aizstāšanu ar citu aprakstošu nosaukumu, varam konstatēt aplūkojamā materiālā lielu saliktepu skaitu, kas radīti, perifrāzējot iepriekšējā kontekstā minēto salikteni: autora veikli izmanto salikteni - valodas kategoriju, lai rādītu okazionālismu - runas kategoriju, šādi demonstrēdams modernās vācu valodas visai plašās iespējas salikto lietvārda darināšanā. Piemēram: runājot par fašistu kāšu krusta karoga, autors to nekur tekstā nenosauo par "Hakenkreuzfahne" šo nosaukumu vispār viscaur aizstāj ar perifrāzi. Tekstā lasām:

"In das Fahnenrot hatte eine schwarze Kreuzspinne ein weißes Loch gefressen" (S.335), tādejā tālāk tekstā sastopam perifrāzi "die Kreuzspinnenfahne W384". Citur karogs apzīmēts par "die erlauchte Fahne des Totenkopfverbandes" W338, tā pamats iepriekšējā kontekstā ir esesiešu - svētku gājiena dalībnieku notēlojums ... "alle mit dem Totenkopf auf der Mütze, alle mit dem Totenkopf am Fingerring" (S.333).

Arī Hitleru E.Štritmatera nekad nenosauo vārdā, par mākslinieciskās izteiksmes līdzekli autors izmanto paša darinātu okazionālismu; Hitleru autors dēvē par "... "der deutsche Herrscher Adolf mit der Stirnmähne, der ... 1333 die Herzen der Kleinmenschen mit Fackelzügen... erobert hatte" (S.368), ar okazionālismu "Stirnmänner" autors izoēlis attēlojamās personas īpaši svarīgu pazīmi.

Saliktepus-okazionālismos, ko autors rada, perifrāzējot plašākā kontekstā sastopamus teksta elementus, viscaur izpaužas autora partejiskums. Ironiskā vai satīriskā okazionālismu jēga dod Vācijas valdošās varas - fašisma netiešu, bet ļoti trāpīgu novērtējumu.

Taču ne vienmēr E.Štritmatera okazionālismiem, ko autors darinā perifrāzējot, ir ironisks vai sar-

kastiņš satur: dažreiz tie izskan poētiķi. Ar lie-
lu mīlestību autors runā par vienkāršo kareivī, kas,
laiku īsinādams, spēlē savas mutes harmonikas (tie
autors lieto okacionālistus "Mundhobel" m W513 un "die
kleine Nachtharfe" f W514) vai, aprakstīdams dabu, no-
sauca putniņus par "die kleinen Gartennäseher" Pl.m W67
un mākoņus par "die weißen Himmelschafe" Pl.n W214.

Apļoķojamā materiālā jānorāda vēl uz vienu ļoti
interesantu faktu: autors vienu un to pašu personu,
lietu vai parādību bieži mēdz apzīmēt ar veselu virk-
ni jaundarinātu vārdu. Šie okacionālisti tad plašākā
kontekstā veido kopā ar valodā lietojamiem salikte-
piem veselas sinonīmu rindas. Tā bērnu sapemāju K.
Štritmaters apzīmē ar vārdiem:

Hebamme f W29 un Abtreibemuhme f W29, Tante Schnap-
pruf f W30, Zubringerin des Grab-
gräbers f W31, Windelhexe f W31,
Wehmutter f W32.

Ispēmot "Wehmutter", visi citi ir K.Štritmatēra darīnā-
ti okacionālisti. Visiem minētajiem saliktepjiem piemīt
īsteikti metaforisks vai metonīmisks raksturs.

Jo salīgi un krāsaini K.Štritmatēram izdevušies
tie saliktepi - okacionālisti, kurus saņēmusi un dus-
mās izrunā viņa varonis Stapislavs, apveltīdams ar
tiem Marlēnas pielūdzēju - teoloģijas studentu. Tie
ir:

dieses Buckeltier n W203, dieser Brillenaaffe m W203,
dieser Pfaffenlehning m W203, dieser Pastorenstift
m W204, dieser Pastorenlehning m W204, dieser
Spazierstookaffe m W204.

Nepārtrauktā norādāmā vietniekvārda lietošana šo sa-
likteņu priekšā liek tiem izskanēt jo nicīgāk.

Šādu salikteņu, kurus autors darina, perifra-
zējot oltus kontekstā lietotos salikteņus, K.Štrit-

materam ir daudz: krustāmo bērnu autors apzīmē ar saliktepiem "Bündelkind" n W38, "Taufbündel" n W42, "Steckbissen" n W42, minerālo ūdeni (Mineralwasser n W53) - par Kinderchampagner n W54, Sportlerbier n W54.

aaras - par Augenwasser n W383, Tränenwasser n W388, grāmatu tārpā apzīmē: Bücherwurm n W374, Büchermensch n W373.

karusēļa īpašnieka: Schaukelbesitzer n W397, Schaukelkönig n W397 un Schaukelmann n W397.

Ar šiem daudzajiem saliktepiem noteiktā teksta izvilksmē, noteiktā kontekstā, autors parāda, cik viegli vācu valodā darināmi saliktepi okazionāliem tīši runas procesā un kā vienveidīgu domu var iesaistīt viedzažādākajā valodas noformējumā. Perifrāzējot teksta saliktepus, autors izvairās no atkartojumiem, bet jo bieži tie viņam palīdz īstenot citus nodomus: paust savu vai atsevišķo personāžu partejiskumu, piemēra dēļ varam minēt vesela rindu autora darinātu salisnieksēļu apzīmējumu:

<u>Bäckstubenrekruten</u>	Pl. n W201
<u>Bäckergepenster</u>	Pl. n W125
<u>Bäckerengel</u>	Pl. n W334
<u>Bäckofenarbeiter</u>	n W317
<u>die armen Geister der Backstube</u>	W261
<u>eine Horde Weißer Nachtgespenster</u>	W334

Ļoti veikli autors saliktepa formas izmaiņu pielietojis, runādams par mācītāja suni Eliasu. Tekstā lasām: "Er sah aus, als ob ein Kehrbesen ... auf der Straße dahinrutschte" (S. 126). Uz šī pamata vācisk tekstā darināti okazionāliem Kehrbesenhund n W126, Handfegerhund n W126, Besenhund n W131.

Augšminētie piemēri ilustrē, kā redzējam, īpašu E. Štrītmateram raksturīga jauna salikto lietvārdu, visbiežāk okazionāliem darināšanas pamērienu, peri-

frāzējot kāda tekstā dota saliktepa formu. Ar šī papēmiņa pielietojumu saistās īpaši aplūkojamo saliktepa stilistisks potencionāls, kas piešķir E.Štritmatera stilam noteiktas stila iezīmes un skanējumu.

Gribam tomēr atzīmēt, ka dažreiz šiem perifrazētajiem saliktepiem ir meklēta raksturs, šādu stilistiska maniera var viegli kļūt par pašmērķi, tādēļ šeit ļoti grūti nākas ievērot labas gaumes un laba stila prasības. Nekādā ziņā veiklā saliktepa formaas variēšana, kam vācu valodā tik plašas iespējas, nedrīkstētu iegūt pārāk krasu raksturu, nedrīkstētu, arī patiešām pieredzējis autors un stilists, nepārtraukti pretendēt uz originalitāti. Tomēr perifrazēšanas kā jaunu kontekstuālu autora saliktepu, visbiežāk okazionālistu darināšanas papēmiņa īpatsvars E.Štritmatera daiļradē ir nenoliedzams.

Noslēgumā jāpiezīmē, ka vislielākais E.Štritmatera okazionālistu skaits darināti pēc vācu valodā ļoti produktīvā determinatīvā saliktēpa tipa modela substantīvs + substantīvs, tam seko modelis adjektīvs + substantīvs, tad verbs + substantīvs. Ja arī šeit tiek traucēta leksiskā parastā šo saliktepu darināšanas norma, tad vārdu darinātāja norma paliek spēkā: okazionālistu darina tāpat kā valodas saliktepas - modeļi paliek tie paši.

Par bahuvrihi saliktepiem un imperatīvajiem vārdiem tekstā max materiāla - 4 bahuvrihi saliktegi un 4 imperatīvie vārdi.

Lielais E.Štritmatera darināto okazionālistu vairums uzskatāmi par potenciālām valodas vienībām, ar ko saprotam runas vienības, kas darinātas pēc produktīva vārdu darinātāja modeļa, bet vēl nav iegājušas valodā.

Blakus valodas saliktepiem okazionālisti E.Štritmatera romānā "Brīnumdaris" uzrāda daudz sav-

- 32 -

dabīgāku raksturu, individuālu tēlainību. Izmanto-
dams savā autorstilā bez valodas saliktepiem arī
okazionalismus, autors realizē tekstā visdažādākas
iecceres.

Rodas jautājums, kādā nolūkā rakstnieks iz-
manto savu ļoti daudzkrāsaino saliktepu materiālu.
Katra autora lingvistiskā darbība, šeit: saliktepu
darināšanas paņēmieni, taču izriet no rakstnieka sti-
la, ieccerēm, ko tas cenšas realizēt. Par to varētu pār-
liecināties, izsekojot E. Štritmatera saliktepu pielie-
tojumu rakstnieka autorstilā, bet šis jautājums ir jau
cita raksta uzdevums.

Apkopojot iepriekš saņemto, varam secināt, ka
lietvārdu saliktenis ieņem ievērojamu vietu romāna
"Brīnūdaris" vārdu krājumā. Rakstnieks izmanto savā
daiļdarbā ne tikai visas tautas valodas bagāto salik-
tepu materiālu, bet darina, izlietodams visdažādākos
literāras valodas saliktepu tipus un modeļus, lielu
skaitu jaunu saliktepu-okazionalismu, šādi dodot vecā
formā jaunu saturu.

Izmantodams saliktepu darināšanai visas tautas
valodas leksisko materiālu, E. Štritmateris bagātina to
ar saviem jaundarinājumiem, paplašina kā valodas no-
vators valodā jau eksistējošo salikto lietvārdu no-
sīmju loku un pilnveido pašas saliktepu darināšanas
metodes.

Par E. Štritmatera darināto saliktepu komponen-
tu apvienošanās bāzi kalpo gan vārdkopas, gan arī da-
žādi sintaktiski savienojumi un tropi (metaforas, meto-
nīmijas un a. o.); saliktepi, kuru pamatā ir tropi, ir
nozīmes sīpā sevišķi ietilpīgi: tie dod īsā formā lie-
la nozīmes kondensācijas pakāpi un jaunu jēdzienisku
saturu, bieži tie izprotami tikai plašākā kontekstā.

Ipašs E.Štritmaters salikteņu darināšanas papēmiens ir perifrazēt teksta salikteni - valodas kategoriju, lai sādi radītu salikteni - okazionāliasa - runas kategoriju.

Jaunu salikteņu radīšana perifrazējot, tāpat kā pārējie aplūkoti salikteņu darināšanas papēmiņi, demonstrē E.Štritmaters analizējamā romānā vācu valodas gandrīz neierobežoto salikteņu darināšanas spēju.

PAR VĀCU VALODAS DETERMINATĪVO LIETVĀRDU
SALIKTEŅU MODEĻA (SUBSTANTĪVS + SUBSTANTĪVS)
SAISTELEMENTIEM

Saliktajiem lietvārdiem mūsdienu vācu valodas leksikas krājumā ir diezgan liels īpatsvars¹⁾ un lietvārdu darināšanas sistēmā to veidošanas paņēmieni ir sevišķi produktīvi.

Ir konstatēta, ka salikteņu darināšanas pamatpaņēmieni ir lietoti jau indoeiropiešu valodā²⁾, tie bijuši produktīvi arī vēlākajos indoeiropiešu valodu attīstības posmos: sanskritā un grieķu valodā, arī germāņu valodās³⁾. V. Hencens runā par pastiprinātu tiekami darināt salikteņus arī senākajā vācu valodas attīstības posmā. Vispār konstatējis, ka, tulkojot biblii gotu valodā, ir lietots daudz vairāk salikteņu, nekā to ir bijis oriģinālā grieķu valodā⁴⁾.

Modernejā vācu valodā šī tradīcija darināt salikteņus ir vēl vairāk pastiprinājusies. Tādējādi mūsdienu vācu valodas leksikas krājumā pārstāvētie salikteņi ir ilga valodas attīstības procesa rezultāts: tie saglabājušies no dažādiem vācu valodas vēstures periodiem, darināti gan pēc dažādiem, katram valodas attīstības periodam raksturīgiem modeļiem, gan arī pēc analogijas ar valodā jau lietojamiem paraugiem. Tādēļ arī mūsdienu vācu valodas salikteņiem nav vienveidības ne struktūras, ne nozīmes ziņā, tie saistījuši daudzu izcilu zinātnieku uzmanību un pētīti gan dišroniskā, gan sinhroniskā aspektā, gan pievēršoties atsevišķām problēmām, gan monogrāfiski tverot salikteņu jautājumus iespējami plaši⁵⁾.

Vispirms nozīmīga ir fakts, ka saisteleменти parādās tikai vienā salikteņu grupā.

Mēs tādēļ šoreiz interesē tikai viens jautājums, proti, vācu valodas determinatīvo salikto lietvārdu modeļa (substantīvs +

- 1) Salikto lietvārdu procentuālās attiecības ar nesaliktajiem lietvārdiem vairāku vācu rakstnieku valodā skat. šā krājums lpp.
- 2) О. И. Москальская "История немецкого языка" Ленинград. 51. №.
- 3) и М. Жидмунский "История немецкого языка" Москва 65. № 334.
- 4) W. Henzen. "Deutsche Wortbildung". Halle (Saale), 1947, S. 53.
- 5) Bibliogrāfiju par šiem jautājumiem skat.: М. Д. Степанова "Объяснение в современном немецком языке." Ленинград. 1961.

substantīvs) saistelementu -s, -en, -er, -(e)s cilme un nozīme mūsdienu salikteņu struktūrā.

Tāpat kā paši salikteņi un to modeļi arī saistelementi kā salikteņu struktūras komponenti veidojušies un pārveidojušies valodas vēstures gaitā un to attīstība saistīta ar vairākiem citiem procesiem un faktoriem valodas vēsturē.

Modernejā vācu valodā tiek nošķirti vairāki lietvārdu salikteņu strukturālie tipi:

- 1) determinatīvie salikteņi, kuru ietvaros tiek aplūkoti arī bahuvrīhi salikteņi,
- 2) kopulatīvie salikteņi un
- 3) saliktie sintaktiskie vārdi, kuru ietvaros aplūko imperatīvos vārdus, substantīvātas prepozicionālas grupas un dažus citus lietvārdu veidojumus - mēru epizēmumus.¹⁾

Pats produktīvākais no tiem ir determinatīvo salikteņu tips, kur pirmais komponents tuvāk raksturo, ierobežo otrs komponents nozīmi. Šā tipa ietvaros veidojas 6 strukturālie modeļi:

- 1) substantīvs + substantīvs (S + S),
(Gedichtbuch n W 349)
- 2) adjektīvs + substantīvs (A + S),
(Blankdreht m W 86)
- 3) verbs + substantīvs (V + S),
(Grabeland n W 129)
- 4) adverbs + substantīvs (Adv. + S),
(Hinterbein n W 126)
- 5) skaitļa vārds + substantīvs (N + S),
(Doppelporte n W 227)
- 6) vietniekvārds + substantīvs (P + S),
(Selbstunterricht m W 225)²⁾

1) Skat.: M. D. Stepanova, J. J. Čerņiševa "Лингвистология современного немецкого языка". Государственное издательство "Высшая школа", 1962, стр. 114 и 120.

2) Skat. par to : M. D. Stepanova "Словообразование современного немецкого языка", Москва, 1958, стр. 118-129.

Modernejā vācu valodā no visiem šiem determinatīvajiem modeļiem produktīvāks ir pirmais, t.i. substantīvs + substan-
tīvs modālis, un saistelementi -g, -en, -er, -(e)s parādās
- galvenokārt tikai šā modeļa struktūrā, piemēram:

Reisegeld n W 233, Jungenherz n W 436, Bucherwurm
m W 324, Frühlingstend m W 277, Sieghalle f W 476.

Autoratīvais pedagoģu zinātnieks, vācu valodas vēstures
pētnieks V.M.Žirmunskis atzīst, ka determinatīvie saliktepi ir
uzskatāmi par vissenākajiem ide valodas salikto nomena veidoju-
miem un ka apzīmētāja komponents, saliktes pirmais jeb atkari-
ģeis loceklis, te parādās tīrā celms formā. V.M.Žirmunskis
domā, ka nav iespējams determinatīvajos saliktesos pirmo kompo-
nentu kvalificēt ne par lietvārdu, ne par adjektīvu. Tas savu-
kārt ļauj atvecināt šo sintaktiskā savienojuma tipu no tās senās
ide valodas attīstības pakāpes, kad tajā eksistēja tikai cel-
mi¹⁾, kad "lietvārdi vēl nebija diferencējušies no īpašības
vārdiem un apzīmētāja nomena sintaktisko funkciju noteica vārdu
kārtība". 2) 3)

- 1) В.М.Жирмунский "История Немецкого языка", Москва, 1965,
стр.218.

Te autors norāda, ka ide valodā nomena saknes uzskatāmas
par senākām attieksmēm uz nomena diferencēšanos lietvārdos
un īpašības vārdos. Diferencēšanās lietvārdos un īpašības
vārdos, patstāvīgās gramatiskās kategorijās uzskatāma par
vēlāku laika parādību.

- 2) Turpat, 355.lpp.

- 3) Par celmu saliktepiem balto valodās runā J.Endzelīns sevā
"Latviešu valodas gramatikā" (Rīgā, 1951.). Vīpš uzskata,
ka vecie celmu saliktepi vēl diezgan ļoti paglabušies lei-
šu valodā, bet latviešu valodā tie sastopami veids tikai
atsevišķos gadījumos, piem., māju nosaukumā Guđraveči, tad
vēl saliktesos niekkaķlis, plikaķīda, trikājis.

Kā citās ide valodās, tā arī latviešu un leišu valodās pa-
rastī celmu beigu patskaņi ir zudis, piemēram, dienvīdus
(no sgrākā dienavīdus), niekbiļis.

Šim zudumam var būt dažādi iemesli: blakus līdzskaņu cel-
miem vēl : redās patskaņu celmi, līdzskaņu celmi nereti
tika paplašināti ar kādu "kompozīcijas" patskaņi. Celma
formai ar patskaņi blakus varēja būt celma forma bez šāda
patskaņa. Bez tam šis patskaņi celma beigās varēja
zust tīri fonētiski sinkopes veidā. (Skat. citēta darbs
259.lpp.4)

Šo apgalvojumu pamato visu vācu valodas attīstības periodu salikteņu materiāls.

Tā gotu valodas salikteņa fôtu-baurd ("FuBbrett" - ein Schemel für die FüBe - kājsoliņš) atkarīgajā komponentā parādās patskanis -u- pēc savas izcelsmes celma patskanis. Vēlākajos valodas attīstības posmos šis patskanis reducējies, modernajā vācu valodā aestopam formu "FuBbrett".

Arī senaugšvācu valodā celma patskanis lietvārdu salikteņu pirmajā komponentā vēl saglabājies, kaut arī tikai nedaudzos piemēros, piemēram, saliktenī "tage-licht" (Tageslicht - dienas gaisma). Pārsvērā ir salikteņu formas, kur celma patskaņu vairs nav: sav. "gasthûs" (Gasthaus - tagad "restorāns; ēdnīca"). Salikteņa pirmajā komponentā parādās tīrs lietvārda celms. Tādēļ valodnieciskajā literatūrā mēdz runāt par celma salikteņiem ("Stammkomposita").

Pēc struktūras šāda veida salikteņus vācu valodniecībā kopš J.Grimme pieņemts apzīmēt par "istajiem" salikteņiem (eigentliche Komposition).¹⁾ Šeit, no vācu valodas viedokļa, lietvārdi šķiet apvienojušies bez jebkādam fleksijas kā formālas gramatisko sakaru izpausmes pazīmes, per morfoloģisko apvienotāju faktoru kalpo akcents uz salikteņa pirmā komponenta pirmās zilbes.

Abu komponentu semantiskajiem sakariem var būt dažāds raksturs-atkarā no pašu komponentu nozīmes.

Taču determinatīvo salikteņu modeli substantīvs + substantīvs valodas vēsturiskās attīstības gaitā veidojas vēl otra salikteņu grupa, kur salikteņa komponenti apvienoti ar savdabīgu morfēmu - saistelementu palīdzību. Debiski, ka valodnieciskajā literatūrā atrodam pētījumus par a' u minēto salikteņu grupu vecumu.

H.Pauls, skaidrodams jautājumu vēsturiskā aspektā, uzskata par vecākiem salikteņus bez saistelementiem, tomēr piebilst

1) Skat. J.Grimm. Deutsche Grammatik". Teil II, Berlin, 1878.

ka blakus šim no pirmgermaņu valodas pārņemtajam tipam vācu valodā jau agrī radušies genitīvs un tā pārvaldītāja vārda sekusmi. Minēto parādību H.Pauls pamato ar to, ka sākotnēji genitīvs kā apzīmētājs strādies apzīmējamā vārda priekšā.¹⁾

Fleksijas ietekmē pirmais saliktepe komponents sāk parādīties locījuma formā - genitīvā. Gotu valodā šādi saliktepi vēl nav konstatēti, bet senaugšvācu valodā parādās jau diezgan lielā skaitā. Šo saliktepu pamats [valodniecībā pēc J.Grimma tos apzīmē par "neistajiem" saliktepiem (uneigentliche Komposition)] ir vārdkopa, kurā apzīmētājs locēklis genitīvā vēl atrodas apzīmējamā vārda priekšā: sav. kuniges -hof ("Königs-hof" - karājs galms) cēlies no vārdkopas "des kuniges hof".

Saliktepe pirmais komponents šeit ir gramatiski noformēts tāpat kā tajā sūbilstošajā vārdkopā, -es te ir gramatisks rādītājs vsk. genitīvam kā vīriešu tā nekatras dzimtes stiprajai locīšanai, bet -en - vājsjai locīšanai visās trīs dzimtīs vsk. un dsk.; -e un -er turpretim ir gramatiskie rādītāji daudzskaitļa genitīvam.

(V.Hencens, atzīmēdams genitīva saliktepu straujo izplešību jaunākajos valodas posmos, runā reizē arī par to, ka saliktepi ar saistelementiem jaunākajā laikā sastopami biežāk par saliktepiem bez saistelementiem ar tiešu komponentu apvienojumu²⁾ atzīst, ka grūti norobežot istos no neistajiem saliktepiem, jo pirmējā komponentā ļoti bieži parādās gen tīrā celmu forma, gan genitīva: das Rindfleisch, die Rindszunge.³⁾

Neisto saliktepu saistmorfēmas -e, -en, -er, -(e)s, ko sastopam modernajā vācu valodā, visas izsekojamas to vēsturiskajā attīstības gaitā. Saistelementu skaits saglabājies tas pats arī mūsu dienās. Interesanti ir valodnieku uzskati par atsevišķo saistelementu parādīšanās un izplatīšanās lei-ku vācu valodā.

1) H.Paul. "Deutsche Grammatik". Bd.V., S.10.

2) W.Henzen . "Deutsche Wortbildung", Halle (Saale), 1955,

3) Turpat, S.56.

Bd.V., S.10.

Pēc valodnieku domām, neīstie saliktepi ar -en plašāk parādījušies valodā no 11.-12.gs., bet saliktepi ar -es tikai vidusaugšvācu perioda beigās. Ieši tie izplatījušies, sākot ar 16.gs.¹⁾ Vidusaugšvācu perioda beigās attīstās neīstie saliktepi, kas uzrāda -(e)s arī pēc pirmā komponenta -sieviešu dzimtes vārda. Šo salikteņu skaits ātri aug laikā no 17.-18.gs. ("Geburtstag"- bet "die Geburt", Hochzeitsfest - bet "die Hochzeit"). Abu minēto lietvārdu genitīva fleksijs -s neuzrāda: vsk. genitīvs šiem vārdiem ir "der Geburt", "der Hochzeit". V.Hencens domā, ka tie -s ienācis no lejasvācu dialektiem, kur -s sastopams ne tikai vīriešu un nekatras dzimtes genitīvā, bet arī sievietes dzimtes genitīvā vienskaitlī.²⁾ Pareizāks šķiet V.M.Žirmunskas uzskats, kas -s parādīšanos saliktenī pēc sievietes dzimtes vārda skaidro ar jaunaugšvācu valodas vārdu kārtības izmaiņām (lietvārda apzīmētāja genitīvā novietoies stabili aiz apzīmējamā lietvārda) un kārtas vārda pestiprinātu lietojumu. Neīstie saliktepi tagad bija it kā izolēti no parastajiem brīvajiem sintaktiskiem savienojumiem ar apzīmētāju lietvārdu genitīvā. Ģenitīva -s un -en sakarā ar nostabilizējušos kārtas vārda lietojumu, zaudēja locījumu noteicēja nozīmi, nebija vairs nepieciešama pazīme vīriešu un nekatras dzimtes genitīva apzīmēšanai, ko parādīja kārtas vārds.

Sakarā ar sākotnējās genitīva vienskaitļa formas daļēji izzušenu valodas lietošanā, to vairs nevarēja izjust arī saliktenī: vājās deklinācijas vsk. genitīva sakrīt formāli ar dsk. genitīvu, bet dsk. genitīvs - ar dsk. nominatīvu un akuzatīvu. Tā, piemēram, sākotnējais dsk. genitīvs vairs nav izjūtams salikteņu "der Schneidermeister" un "der Zimmermeister" pirmajos komponentos.³⁾ Vienīgi vājās deklinācijas vsk. genitīvs -en vēl saglabājies nedaudzos jaunaugšvācu valodas pirmajos komponentos, kas agrāk locīti pēc vājās dekli-

1) O.Y.Москальская. "История немецкого языка", стр.362

2) W.Henzen. "Deutsche Wortbildung", 1947, S.57.

3) H.Paul. "Deutsche Grammatik". Bd.V., S.11.

nācījas¹⁾: Erdmensch m W 32, say. vsk. genitīvs ir "der er-
den", Hahnenschrei. m W 150 (vav. "des hānen"). Schwanen-
flügel m W 514 (vav. "des swānen").

17., 18. gs. ātri aug arī neīsto salikteņu skaits, kam
pirmais komponents noformēts kā daudzskaitļa genitīvs ar saist-
morfēmu -er. Šo salikteņu skaits jaunākajā laikā, kā norāda
O.I. Moskaļska, pieaug (Kinderfreund, Männerwürde).²⁾

Pie šiem salikteņiem pieder arī salikteņi ar saistelemen-
tu -e; šo -e sastopam reti, tas ir vecs salikteņa savienojū-
ma patskaņš, kas vēlāk sakritis lietojumā ar daudzskaitļa ge-
lotni -e. (Hunde~~h~~ütte, Gänse~~g~~feder)³⁾ un ko bez jau minētā
determinatīva salikteņu tips modeļa (S + S) sastopam arī deter-
minatīvos salikteņos, kuru 1. komponents ir verbs.

N. Henzens apgalvo, ka salikteņu skaits, starp kuru kompo-
nentiem nojaušams daudzskaitļa attiecsmes, modernajā vācu va-
lodā aug⁴⁾, diemžēl aplūkojamā materiāle ietvaros vien nav ie-
spējams pārbaudīt šāda apgalvojuma pamatu. Tam būtu nepiecie-
šams īpašs pētījums.

Mūs šai rakstā interesē jautājums par modernās vācu valo-
das determinatīvo lietvārdu salikteņu modeļa substantīva+sub-
stantīva (S + S) saistelementiem, to sementisko slodzi un lie-
tošanos likumbām.

Valodnieciskajā literatūrā bieži diskutēts par modernās
vācu valodas saistelementu -e, -en, -er, -(e)s genēzes un
sementiskās slodzes jautājumu. Valodnieku uzskati dalās: Daļa
vācu lingvistu, balstoties uz faktu, ka salikto lietvārdu
saistmorfēmām arī ārpus salikteņa robežām ir sava noteikta no-
zīme kā tekste elementiem, lai izteiktu vsk. genitīvu vai
daudzskaitli, runā par genitīva salikteņiem vai daudzskaitļa

1) В.М. Жирмунский. "История немецкого языка", стр. 356

2) О.У. Москальская. "История немецкого языка", стр. 362.

3) H. Gipper. "Der große Duden". Grammatik, Leningrad,
1962, S. 337.

4) W. Henzen. "Deutsche Wortbildung", 1947, S. 61.

saliktepju (H.Pauls, V.Vilmans, V.Hencens).

Pievienojamies valodnieku uzskatien, ka neīsto salikteņu pamatā meklējamās vsk.un dsk. genitīva vārdkopas: salikteņu komponentu apvienojums sākotnēji bija saistīts ar noteiktu semantisku nozīmi; gribam tomēr atzīmēt, ka pašreizējā valodas attīstības posmā šīs komponentu attiecības vairs nav viscaur izjūtamās. Tas skaidrojama, šķiet, ar to, ka mūsdienu vacu valodā pārveidojusies pati lietvārdu deklinācijas gramatiskā struktūra: bieži deklinācijas paradigā nav vairs attiecīgo galotņu (piem.: sieviešu dzimtē) vai arī paši lietvārdi mainījuši deklinācijas paradigmu, piem.: sākotnēji pēc vājas deklinācijas locītie lietvārdi tagad lokāmi pēc stiprās (der Hahn, der Schwan). Liela loma ir arī analogiskiem darinājumiem pēc jau valodā sastopamiem salikteņu modeļiem. Piemēram: ļoti bieži sistelementu -s sastopam gadījumos, kad tam, raugoties pēc salikteņa izcelsmes, nav nekāda pamata. Piemēram, tad, kad pirmais salikteņa komponents ir sieviešu dzimtes vārds, īpaši salikteņos ar pirmo komponentu "Liebe" un "Hilfe": Zahlungsmittel n W 437, Liebesfest n W 238, Hilfsarbeiter m W 494.

No otras puses - varam minēt daudzus salikteņus, kuru semantika vēl šodien uzrāda skaidri izjūtamās genitīva attiecības, bet kuros sistelementi nav sastopami. Minēsim te piemērus: Husecke f W 45, Stuhlkante f W 175, Tischplatte f W 355, Fensterfarbe f W 365, Backofenrand m W 201, Bettpfosten m W 401 u.c.

Bez nopietnas analīzes varētu gandrīz pieņemt, ka "Tageslicht" tips vārdos sistelements apzīmē genitīva attiecības, ja vien tam blakus nepastāvētu forma "tegeshell", kas šo pieņēmumu izslēdz. Te, redzams, jāmeklē citas likumšķerības.

Ja sistelementiem -es, -s būtu noteikta semantiska nozīme, tad tos, aplūkojot lietvārdu salikteņus sinhroniskā plāksnē, nedrīkstētu lietot augšminētajos piemēros ar "Liebe" un "Hilfe" kā pirmo komponentu, jo tie 1) ir sieviešu dzimtes vārdi, kam vienskaitļa genitīvā galotnes nav: "der Liebe", "der Hilfe" un 2) minētie salikteņi "Liebesfest" un "Hilfsarbeiter" neuzrāda genitīva attiecības abu komponentu starpā,

nev skaidrojami ar vārdkopu, kuras atkarīgais loceklis ir lietvārds vsk. genitīvā.

Vēl nepematotāk būtu, mūsaprāt, runāt par datīva un akuzatīve saliktepiem, ko min V.Henzens¹⁾, jo lietvārdi nebiedrojas ar datīvu un akuzatīvu: šeit tādēļ nevaram runāt par valdošā lietvārda sakusumu ar atkarīgo lietvārdu, šādu savienojumu pamatā varētu būt verbālās vārdkopas kā savienošanās rezultātā redušies sasugumi (der Auftraggeber = einen Auftrag geben), ko vācu valodā par saliktepiem neuzskatām.

Problemātisks ir arī jautājums par daudzskaitļa saliktepiem. Nav noliedzams, ka starp saliktepiem ir daudz tādu, starp kuru komponentiem, pretstatot salikteni ar tam atbilstošo vārdkopu, nojaušamas daudzskaitļa attieksmes.

Kā uzsver V.Henzens, ar n-eisto saliktepu izplatību aizvien vairāk attīstījies tieksme, sevišķi jaunsugsvācu valodas posmā, norādīt uz pirmā komponenta skaitli²⁾: Günselblume, Rittersaal. Ļoti izplatīts kā daudzskaitļa izteicējs pirmais komponentā ir saistelements -er, ko minētais autors atvedina no vecāka vārdu darinātājs elements senaugsvācu valodas s-celmos "-ir / er", kas vēlāk vienskaitlī izzudis, bet saglabājis daudzskaitlī (sav. lembirbah - "Lammerbach").

Noteiktes likumības šajā saliktepu grupā nākas grūti konstatēt: blakus saliktepiem "Bücherschränken n W 97, Bücherbrett n W 225, Bücherpaket n W 225" sastopam formas "Pferdebauch m W 467, Pferdemaul n W 422, Pferdehals m W 381, Pferdengasse f W 406, Pferdengöhren n W 433, Pferdenschwanz m W 422", blakus "Günsewege m W 148" - "Günsebauch m W 348".

Redzam no minēto paralēlu otrajiem piemēriem, kaut arī šeit pirmajā saliktepe komponentā no gramatiskā viedokļa varētu runāt par daudzskaitli, ka tiem ar daudzskaitli nav ne mazākā sakars: runājam taču par zirga asti un nevis zirgu asti, zosa vēderu un nevis zosu vēderu, par noteiktu zirgu, zosi utt.

1) W.Henzen. "Deutsche Wortbildung", Halle (Saale), 1907, S. 62, 63.

2) Turpat, S.61.

Viss iepriekš minētā rezultātā jāsecina, ka nevarām šodien vairs runāt par saistelementu kā šu salikteņu komponentu nozīmes līdznoteicēju. Je arī gadījumos, kad blakus saliktenim vēl veidojama vārdkopa ar atkrīgo locekli lietvārdu genitīvā, kur lietvārda genitīva galotne sakrīt ar attiecīgo saistelementu, nosliecamies domāt, ka šeit saistelements saliktenī ienācis kā lietvārda genitīva galotne, kaut arī tam veirs nav gramatiskas funkcijas, un pēc asociācijas ar vārdkopu gramatisko formantu vēl saskatām, tad tomēr valodas praksē ir ļoti daudz tādu salikteņu, kur saistelementam nav nekāda genētiska pamata, kur tas ir vienkāršs interfikss bez nozīmes, salikteņu komponentu saaugums šuves apzīmētājs. Tādēļ pilnīgi pamatots ir H.Brinkmana spgalvojums, kas savā "Vācu valodā" raksta: "Das Fugen-s-... weist nicht auf eine grammatische Beziehung: es hat mit dem Genitiv¹⁾ ebenso wenig etwas zu tun, wie das Fugen-s- in Weihnachtsfest". Vēl plašāk par šo jautājumu H.Brinkmans izsekās savā rakstā "Die Zusammensetzung im Deutschen": "Wesentlich ist vor allem, daß in der Regel an der Verbindungsstelle ("Fuge") die syntaktische Beziehung unkenntlich geworden ist, die in der Wortgruppe gelten würde".²⁾ Tā vārdā "Sonnenschein", to sintaktiski izprotot, vajadzētu runāt par vairākām saulēm, kas ir absurds, bet vārdā "Hühnerrei" - par vairākām vistām, kas nodējušas vienu olu. Pirmais gadījumā ir runa par vārda "Sonne" kādreizējo vājo deklināciju, otrajā - par sebu celma izskatu, ar ko vēlāk apzīmēja daudzskaitli.³⁾

Tālāk H.Brinkmans secina: "Heute dürfen aber -en und -er nur als Merkmale der Fuge gelten, die nicht flexivisch zu deuten sind" (pasvītrojums mans - I.O.). Arī par saistelementu -s H.Brinkmans ir tādās pat domās (skat.parindē piezīmi 1¹⁾):

-
- 1) Brinkmann, Hennig. "Die deutsche Sprache. Gestalt und Leistung". Düsseldorf, 1962, S.468.
 - 2) H.Brinkmann. "Die Zusammensetzung im Deutschen". Sprachforum, 2.Jahrgang, 1956, 1957,
 - 3) Turpat, 227.lpp. H.3/4, S.226.

tā gan ošlusies no genitive, bet to veirs nedrīkstam uztvert kā norādījumu uz genitivisku savienojumu, jo tā, pakāpeniski sizvien vairāk izpletīdamās, sastopama pat tur, kur būtu gaidāms daudzskaitlis (Schiffgverkehr m), un arī pēc sieviešu dzimtes lietvārds kā pirmā komponenta, per ko runājam agrāk.

Saistelements -s ir vācu valodā bieži un ļoti labprāt lietots saliktepa savienojuma apzīmējums (Fugenzeichen), skaidrot to ar pirmā komponenta fleksiju nekādi neizdodas, tas pats attiecināms arī uz pārējām saistiskapām.

Te mērķtiecīgi parādīt, ka vācu valodā ļoti bieži vērojamas parēlles formas ar dažādām saistiskapām, kas minēto apgalvojumu apstiprina:

Kinderköpfchen n W557 - Kindskopf m W 289,
Kindermund m W 60 - Kindsleiche f W 56,
Kinderspiel n W 291 - Kindsaugen n W 366

un arī formas bez saistelementiem - Kindpflänzchen n W 109,
Kindbündel n W 404.

Līdzīgus gadījumus sastopam arī saliktepos ar citiem pirmajiem komponentiem:

Männerbild n W 272 - Mannsbild n W 42
Männerstimme f W 249 - Mannsleute W 480
Wegrand m W 29 - Wegsrand m W 277
Waldbaum m W 347 - Waldsdickeicht n W 374 u.c.

Mēs, analizējot vācu determinatīvo saliktepu modeli substantīvs + substantīvs, var interesēt jautājums, kad un cik saistelementi sastopami modernās vācu valodas saliktajos lietvārdos un vai varam konstatēt zināmas likumības to mūsdienu lietojumā.

Tādēļ centisimies aplūkot atsevišķus saistelementus un to lietošanas gadījumus. Visi piemēri ņemti no E.Štritmatera romāna "Brinunderis".¹⁾

1) E.Strittmatter. "Der Wundertäter", Moskau, 1962.

Modernās vācu valodas saliktajos lietvārdos sastopam saistelementus: -e, -en, -er, -(e)s, kas, kā jau minējām, agrāk apzīmējušas fleksijas galotnes, bet tagad visas kalpo par saistelementiem saliktēsu komponentu apvienošanai saliktenī. Par sastingušām fleksiju galotnēm varētu vēl runāt gadījumos, kur pirmie komponenti saglabājuši vecos vājus deklinācijas vienskaitļa genitīvus (Sonnenschein = der Schein der Sonnen, Hehnenschrei, Schwanenhals u.c.).

Ir, protams, konstatējami arī gadījumi, kad saistelementi pat tīri arēji nestbilst sintaktisko savienojumu fleksijas galotnēm, no kurām cēlušies. To varētu skaidrot tā, ka daudzi jauni saliktēpi darināti pēc analogijas ar jau valodā sastopamajiem saliktēpu modeļiem. Helmūts Gippers min piemēru "Bischofskonferenz", kas darināts pēc analogijas ar valodā jau sastopamo modeli "Bischofsmütze". Tā izskaidrojama pirmā komponenta nelogiskā forma (šeit taču runājam par konferenci, kurā piedalās vairāki bīskapi!), gluži tāpat H.Gippers skaidro salikteni "Hühneri".¹⁾

Saistelements -e.

Saistelements -e ir sans saistpatskanis, kā norādījam agrāk, kas vēlāk sakritis lietošanā ar daudzskaitļa galotni -e. Šādus uzskatus izsaka H.Gippers¹⁾, H.Brinkmans²⁾. Saistelementu -e sastopam reti, tomēr varam konstatēt vairākus tā lietošanas gadījumus:

1) saistelementu -e lieto, ja apzīmētājs vārds ir sieviešu dzimtes vārds - Reisegeld n W 233, Ruhepause F W 263, un

2) determinatīvo saliktēpu grupā, ja pirmais saliktēsu komponents ir verbs (modelis verbs + substantīvs) sevišķi pēc līdzskajiem b, d, g, s. Piemēram:

1) Duden "Grammatik der deutschen Gegenwartssprache", Leningrad, 1962, S.337.

2) Brinkmann, Hennig. "Die Zusammensetzung im Deutschen", S.227.

Lebemann m W 176	Schweigegeld n W 463
Grabarbeit f W 125	Leschholz n W 28
Sterbelager n W 29	Blessbalg m W 224
	Klebzettel m W 380

Runājot par pirmo punktu, jāpiezīmē, ka saistelements -e pēc sieviešu dzimtes vārda kā pirmā komponents nebūt nav raksturīgs, vācu valoda uzrāda tendenci to atstāt:

Kirchbank f W 146	(bet: die Kirche)
Kirchhut m W 143	—
Kirschbaum m W 110	(bet: die Kirsche)

3) Atsevišķos gadījumos saistelementu -e šodien izjūtam kā daudzskaitļa apzīmējumu, kaut arī tas savā būtībā ir un paliek tikai saistelements starp salikto komponentiem:

Pferdehändler m W 32
Pferdekrippe f W 239
Gänsewege m W 148
Schweingetransport m W 419.

Procentuāli saistelements -e lietošanas biežumu varētu izteikt sekojoši: no tekstā sastopamajiem 1429 ar saistelementiem darinātajiem saliktojiem 122 darināti ar saistelementu -e, t.i., 8,35 %.

Saistelements -en .

Saistelements -en atbilst vājas deklinācijas vīriešu dzimtes genitīva galotnei un agrāko vājas deklinācijas sieviešu dzimtes lietvārdu genitīva galotnei.¹⁾

Modernajā valodā to visbiežāk sastopam pēc salikto pirmā komponents, kas patstāvīgā lietojumā ir sieviešu dzimtes vārds,

1) ja tas atspoguļo agrākās sieviešu dzimtes vājas deklinācijas genitīvu:

1) В.М.Зимунский. "История немецкого языка". Москва, 1956, стр. 185-195.

Erdenmensch m W 32
 Frauenarbeit f W 362
 Lindenblätter n W 160
 Sonnenbad n W 557
 Sonnenwind m W 237

2) gadījumos, kad tas vēl parāda tagadējā valodā pēc stiprās deklinācijas locīto vīriešu dzimtes lietvārdu agrāko - vājo deklināciju:

Schwabenflügel m W 514
 Hähnenschrei m W 150 .

3) Bez šiem gadījumiem, kur varam rest zināmu vēsturisku šī tagadējā saistelementa skeidrojumu, saistelementa -en sastopams ļoti bieži kā salikteņa sastāvdaļu savienojuma apzīmējums pēc pirmā komponenta - sieviešu dzimtes lietvārda un analogi arī pēc pirmā komponenta - vīriešu dzimtes vājas deklinācijas lietvārda. Atgādināsim, ka šeit saistelementam -en ir tikai salikteņa komponentu savienotāja nozīme, fleksīvas nozīmes tam nav.¹⁾

Ipaši te jāmin gadījumi, kad patstāvīga lietojums sieviešu dzimtes lietvārda, kas ietilpst saliktenī kā pirmais komponents, beidzas ar -e:

Blumenblüten f W 307	Grubenteich m W 515
Blusenkatun n W 39	Höhleingang m W 562
Blütensonne f W 94	Nasenflügel m W 320
Hexenhand f W 507	Stundenlohn m W 494
Mützenschild n W 427	Lampenlicht n W 523
	Straßenpflaster n W 275

Izpēmus šeit ir lietvārdi "Hilfe" un "Liebe" kā salikteņa pirmie komponenti, tos sastopam ar saistskapu -g vai, reti, pavisam bez saistskapas:

Hilfsarbeiter m W 494
 Hilfslinien f W 79 un - Hilferuf m W 513

1) H.Brinkmann "Die Zusammensetzung im Deutschen", S.226-227.

Liebesaffäre f W 396

Liebesfahrt f W 236 un - Liebaugen n W 226.

Saistelements -en bieži sastopams arī pēc viriešu dzimtes vājās deklinācijas lietvārds:

AffenMuglein n W 270

Jungenherz n W 436

Bärenfell n W 334

Knabenzeit f W 550

HirtenKäse m W 555

Menschenleben n W 258

Gelehrtenkammer f W 260

Soldatenzeug n W 421

Rekrutenzeit f W 471

StudentenMütze f W 192.

Ļoti bieži saistskapu -en valodas nesējs var uztvert kā daudzskaitļa apzīmējumu:

Augenbinde f W 880

Augenwasser n W 390

Ohrenklappen f W 291

Saistelements -en ieviesies atsevišķos gadījumos arī pēc svešvārda kā saliktes pirmā komponenta: Instrumentenbauer m W 326.

Aplūkojamā materiālā no 1429 ar saistelementiem darinātajiem saliktesiem 774 darināti ar saistskapas -en palīdzību, t.i., 54,17 %.

Saistelements -er .

Saistelementu -er H.Gippers uzskate par daudzskaitļa gālotni jau senaugšvācu valodas posmā.¹⁾ Tam tomēr bevaram piekrist, kaut tādu apsvērumu dēļ, ka pirmajam komponentam daudzos gadījumos nav daudzskaitļa nozīme. Minēsim te saliktes:

1) Duden. "Grammatik der deutschen Gegenwartssprache", S.337.

Kinderkopf m W 490
Hühnerleiche f W 54
Lammerwolke f W 239
Bücherwurm m W 324

V.Jungs kvalificē šo saistelementu vispirms par celms izskāpu, tad daudzskaitļa apzīmējumu.¹⁾

Jau augšminētie piemēri rāda, ka minētais uzskats nav pietiekami pamatots. Varam saistelementu -er, pievienojoties H.Brinkmanim, uzskatīt tikai par fūgas pazīmi.²⁾ Ir, protams, daudz tādu salikteņu, ko loģiski nav iespējams attaisnot. Te darbojas analogiye - salikteņu darināšana pēc valodā jau eksistējošiem paraugiem - un bieži vien izrunes ērtība, saliktā labskapa un tamlīdzīgi apsvērumi. Šodien valoda nosliecas uz salikteņus pēc loģiskiem apsvērumiem un arī daudzskaitli izsacīt skeidri.³⁾ Valoda tomēr ne vienmēr pakļaujas loģikas likumbām. Tikai retos gadījumos varam izskaidrot, kāpēc vienā gadījumā lietots viens, bet otrā - cits saistelements.

No tekstā sastopamajiem 1429 neistajiem salikteņiem 68 darināti ar saistelementu -er, t.i., 4,76 %.

Saistelements -(e)s .

Tieksme lietot saistelementu -(e)s salikteņa savienojumā ļoti izplatīta. Šis saistelements formāli atbilst, ja salikteņa pirmais komponents ir patstāvīgā lietojumā vīriešu vai nekatras dzimtes stiprās deklinācijas lietvārds, vienskaitļa genitīva galotnei:

Siegeshalle f W 476	Vereinskasse f W 170
Himmelskörper m W 261	Zwillingslauf m W 68.

-
- 1) W.Jung. "Grammatik der deutschen Sprache". Leipzig, 1966, S.400.
 - 2) H.Brinkmann. "Die Zusammensetzung im Deutschen", S.226-227.
 - 3) Sprachpflege, 1963., Heft 9 un 1964. Heft 11.

Kad velodā noatiprinājās atributīvā genitīva lietošana pēc apzīmējamā vārda, saistskapu -s, bet ne -es, pārņem arī saliktoju pirmie komponenti, kas patstāvīgā lietojumā ir sieviešu dzimtes vārdi, galvenokārt abstraktie:

Hilfsarbeiter m W 494, Liebesfest n W 238
Arbeitszeit f W 380.

H.Brinkmans domā, ka šis -s nāk no genitīva, bet ka to vairs nevaram uztvert par norādījumu uz genitīvisku savienojumu, jo tas sastopams arī tur, kur būtu gaidāms daudzskaitlis ¹⁾

(Schmetterlingskönigin f W 74 ,
Schmetterlingsbuch n W 125)

un arī pēc sieviešu dzimtes lietvārda kā pirmā komponenta:

Wehmutgesang m W 419
Konfirmationsanzug m W 143
Wirtschaftskrise f W 262
Zahlungsmittel n W 437
Verlegenheitsumtrunk m W 443
Verlobungering m W 213

Ļoti iespējams, ka saistelementam -s palīdzēja izplatīties apsvērums, ka tas starp līdzskajiem atvieglo saliktoju izrunu: šo saistelementu galvenokārt sastopam saliktoju, kuru pirmais komponents ir atvesināts vārda:

Gemeinschaftsstube f W 178
Jünglingszeit f W 484
Konfirmationszigarre f W 81
Kreuzigungsangst f W 70
Krankheitsgeschichte f W 249
Lehrlingtisch m W 101.

Saistskapas -s, -(e)s lietošanā varam saskatīt zināmas likumības:

1) saistelementu lieto pēc vīriešu dzimtes vārdiem - pirmajiem saliktoju komponentiem, kas beidzas ar -ling

1) H.Brinkmann. "Die Zusammensetzung im Deutschen",
S.227.

un -ing : Lehrlingsausbeutung f W 218
 Frühlingsabend m W 277
 Straßflingebank f W 367

2) saistelementa -s lietots arī pēc sieviešu dzimtes atvasinātiem lietvārdiem, kas beidzas ar -heit, -keit, -schaft, -ung, -ut:

Schönheitspflüsterchen n W 167
 Krankheitsgeschichte f W 249
 Wirtschaftskrise f W 262
 Zeitungsartikel m W 131

3) saistelementa -s lietojams arī pēc nekatras dzimtes atvasinājumiem ar -tum un svešas cilmes pirmajiem komponentiem, kas beidzas ar -ion un -tät:

Konfirmationsfeier f W 79
 Religionsunterricht m W 78

4) pēc substantivizēta infinitīva kā pirmā komponentā:

Essensrauch m W 270

5) pēc lietvārdiem "Liebe", "Hilfe", "Geschichte":

Liebesfest n W 238
 Hilfsarbeit m W 494
 Gesichtsllehrer m W 539

6) saistelementu -s lieto arī tais gadījumos, kad saliktais pirmais komponents ir saliktenis:

Handwerkszeug n W 56., bet: Werkzeug n W 117
 Weihnachtszeit f W 347, bet: Nachtzeit f W
 Nachtmahl n W 115
 Nachtprogramm n W 532

Procentuālais saistelementa -(e)s lietojums ir šāds:
 no 1429 aplūkojamā materiāla neįstajiem saliktiepiem 465 lietoti ar saistelementu -(e)s, t.i., 32,54 %.

No aplūkojamā materiāla 4350 saliktiepiem 1429 darināti ar saistelementu palīdzību, t.i., 32,85 %.

Atsevišķo saistelementu lietošanas biežumu shematiski varētu attēlot šādi:

Kopīgais saliktoņu skaits ar saistelementiem	Ar saistelementu <u>-e</u>	Ar saistelementu <u>-en</u>	Ar saistelementu <u>-er</u>	Ar saistelementu <u>-(e)s</u>
1429	122 (8,53 %)	774 (54,17%)	68 (4,76 %)	465 (32,54 %)

Interesanti ir izsekot aplūkojamā materiālā tos neistos saliktoņus, kuros mūsdienu vācu valodā saistelementam kā genitīva apzīmētājam pirmajā komponentā nav nekāda pamata, kur, ja mēģinām sastatīt salikto lietvārdu ar tam atbilstošo vārdkopu, pirmā komponenta vienskaitļa vai daudzskaitļa genitīva forma neatbilst saliktoņa pašreizējai semantikai.

Te varam runāt par gadījumiem, kad pirmā saliktoņa komponente šķietamais daudzskaitlis neatbilst saliktoņa semantikai, nav semantiski pamatots, kad pirmais saliktoņa komponents izsaka daudzskaitļa semantiku, bet gramatiski noformēts kā vienskaitļa genitīvs, kad saliktoņa pirmā komponenta noformējums neatbilst ne attiecīgā saliktoņa pirmajā komponentā lietotā lietvārda vienskaitļa, ne daudzskaitļa genitīvam, un kad saliktoņa pirmā komponenta noformējums kā vsk genitīvam nav pamats (piemēram, Frauentimme f W 270 - sievietes balsis, Wolfsrudel n W 484 - vilku bars, Leusedorf n W 243 - "utu ciems" (pamests kasts, te dsk. genitīvs ir "Lēuse"; Liedesfest n W 238).

Tādu gadījumu ir krietni daudz, bet tšķirīgā veidumā, ja runājam par dažādiem saistelementiem. Vismazāk tos sastopam saliktoņu grupā ar saistelementu -e, tikai 15 gadījumu. Piemēram:

Leusedorf n W 243 (te varētu gaidīt dsk. genitīvu, modernajā vācu valodā tas ir "Lēuse"),

- GHosebauch m W 348 (nerunājām par vairāku zosu vēderu, bet gan par viena zoss vēderu),
Pferdenase f W 406 (arī šeit ir runa par viena zirga degunu) u.c.

Arī salikteņu grupa ar nepamatotu saistelementa -er :
lietojumu nav daudz lielāks.

Salikteņu grupā ar -er konstatējami tikai 20 gadījumi,
kad saistelementa lietojums šķiet nepamatots. Piemēram:

- Hühnerleiche f W 475 (te runa par vienu baigtu vistu),
Kölbarstrick m W 247 (domāts teļa valgs, nevis teļu
valgs)
Kinderstimme f W 30 (runa ir par viena bērna balsi
vai bērna balstīgu vispār)
Männerbild n W 272 (domāts vīriešu portrets, ja
saistelementam -er būtu sēman-
tiska slodze, tad te būtu jāru-
nā par daudzskaitli pirmajā
komponentā: vīriešu portretu)

Turpretim pavisām citu ainu redzam salikteņu grupās ar
nepamatotu saistelementu -(e)s un -es lietojumu moderna-
jā vācu valodā.

Salikteņu grupā ar saistelementu -(e)s ir 142 gadīju-
mi, kad saistelementa lietojumam nav sēmantiska pamata; vis-
biežāk tas ir eiz pirmā komponenta sieviešu dzimtes lietvār-
da:

- Inflationsgeldscheine Pl. m W 436
Konfirmationsenzug m W 143
Krankheitsfall m W 162

arī jau agrāk pieminētajos piemēros ar Liebe- un Hilfe- kā
pirmajiem salikteņu komponentiem:

- Liebesfest n W 238
Hilfsarbeiter m W 494 (sieviešu uzimtes
lietvārdiem modernajā vācu
valodā vsk. ģenitīvā nav
galotnes!).

Saistelementa -(e)s nav pamatots sēmantiski arī dažos
vīriešu dzimtes lietvārdos, kas salikteņa pirmajā komponentā

it kā uzrāda vienskaitļa genitīva formu, bet kur pēc nozīmes jārunā par daudzskaitli:

Schmetterlings**g**bilder Pl. n W 181

Schmetterlings**g**buch n W 125

Schmetterlings**g**küchlein f W 74

Wolfs**r**udel n W 484 u.c.

Visbagātākā tomēr ir saliktoņu grupa ar nepamatotu saistelementa -en lietojumu modernajā vācu valodā.

Saliktoņu grupā ar saistelementu -en saistelementa lietojums šķiet nepamatots ļoti daudzos gadījumos - pavisam 359 piemēros.

Augendeckel m W 107 (te runa ir par vienas aca plāksniņu)

Deckan**r**iemen m W 375 (šeit runa par sešas siksnu, ja saistelementam būtu semantiska slodze, tad te būtu jārunā par segu siksnu)

Fraue**n**stimme f W 270 (te runājam par sievietes balsi, no mūsdienu valodas lietojuma saistelementam -en nav semantiska pamatojuma)

Küch**e**n**t**isch m W 103 (domāts virtuves galds, viensk. genitīva forma mūsdienu vācu valodā ir "der Küche").

Apkopojot augšmināto materiālu shematiski, iegūstam šādu ainu:

Kopīgais saliktoņu skaits ar saistelementiem - 1429	Ar saistelementu <u>-e</u> 122	Ar saistelementu <u>-en</u> 774	Ar saistelementu <u>-er</u> 68	Ar saistelementu <u>-(e)s</u> 465
Saliktoņu skaits ar nepamatotu saistelementu lietojumu - 536	15	259	20	142
Nepamatotā saistelementu lietojuma% - 37,51 %	12,29 %	46,38 %	29,41 %	30,54 %

No shēmas izriet, ka visbiežāk mūsdienu vācu valodā nepamatoti lietots saistelements -en (46,38 %), tam seko saistelements -(e)s (30,54 %), tad saistelements -er (29,41 %) un saistelements -s (12,29 %).

Kopējais to gadījumu procents, kad mūsdienu vācu valodā saistelementi lietoti nepamatoti, sasniedz 37,51 %. Tas liecina, ka saistelementu pamatotam lietojumam mūsdienu vācu valodā veirs nav konsekventa raksturs. Šāda augsta nepamatota saistelementu lietojuma pamatā var būt dažādi iemesli, par kuriem jau runājam iepriekš¹⁾: jāpiebilst vēl, ka atsevišķos dialektos saistelementu lietojums ir atšķirīgs un ka valodā pastāv blākus saliktoņu formas ar dažādiem saistelementiem un bez tiem.

Determinatīvā lietvārdu saliktoņa tips modeļa (substantīvs + substantīvs) vēsturiskā attīstība ved no saliktoņiem, kam pirmajā komponentā vēl parādās celma patskanis uz saliktoņiem, kur tas jau zudis un tālāk - uz saliktoņiem ar pirmā komponenta noformējumu vienskaitļa vai daudzskaitļa genitīvā, vēl ar pamatotu pirmā saliktoņa komponentu semantiku. Jaunākajā valodas posmā, īpaši mūsdienu vācu valodā, pirmā komponenta genitīva formai bieži veirs nev, kā to redzējam iepriekš, semantiska pamats.

Jaunākajā laikā, kā atzīmēts valodnieciskajā literatūrā, ir augusi tieksme darināt veistos saliktoņus. Diemžēl arī šeit nav iespējams saskatīt noteiktu sistēmu, jo grūti nākas noteikt laiku, kad valodā radies viens vai otrs saliktoņenis. Nevaram tādejā dot arī skaitlisku minētās parādības raksturojumu, varam saskatīt tikai zināmu saliktoņu strukturālās attīstības perspektīvu: ja pašlaik saliktoņi ar saistelementiem veido, kā redzējam, apmēram vienu trešdaļu no visu saliktoņu skaita (32,85 %), tad nākotnē varam, šķiet, gaidīt šīs saliktoņu grupas skaitlisku pieaugumu. Bez tam, liekas, ir pamats

1) Skat. ... ta lpp.

domāt, ka, valodai attīstoties, pavalrosies to salikteņu skaits, kur saistelementa lietojums ir semantiski nepamatots.

Aplūkotais salikteņu materiāls E.Štritmatera romānā "Brīnumdaris" ļauj secināt:

- 1/ Analizējot modernās vācu valodas determinatīvo salikteņu modeli substantīva + substantīva, īpaši svarīgs šķiet jautājums par to, vai minēto salikteņu saistelementiem piemīt noteikta semantiska slodze modernajā vācu valodā.
- 2/ Izsekojot valodnieku nostāju minētā jautājums risinājumā un konkrētu valodas vēsturiskās attīstības materiālu, nonākam pie atziņas, ka saistelementi gen cēlušies no senām lietvārdu galotnēm, bet mūsdienu vācu valodā lietoti nekonekventi un veirs viscaur noteiktu semantiku nestspoguļo.
- 3/ Par minētā uzskata kritēriju kalpo daudzas modernas vācu valodas salikteņu formas, kur saistelementu lietojums ir semantiski vai formāli nepamatots, un valodā paralēli eksistējošie salikteņi, kas darināti ar dažādiem saistelementiem vai pat bez tiem, bet kam ir tā paši nozīme.
- 4/ Modernajā vācu valodā saistelementi tādēļ uzskatāmi tikai par salikteņu savienojuma apzīmētājiem - fūgas pazīmēm bez savas īpašas semantikas.
- 5/ Atsevišķo vācu lietvārdu salikteņu saistelementu lietošanas biežums un loms E.Štritmatera romānā "Brīnumdaris" izsakāma procentuāli. Visproduktīvākais un biežāk lietotais aplūkojamā materiāls saistelements ir -en (54,17 %), tam seko -(e)s (32,54 %), tad -e (8,53 %) un pēdīgi -er (4,76 %).
- 6/ To salikteņu grupa, kur pirmais salikteņa komponents formāli atgādina daudzskaitļa genitīvu modernajā vācu valodā, ir skaitliski daudz augstāks par salikteņu gru-

pu, ... pirmais salikteņa komponents uzrāda it kā vsk. genitīva formu, to attieksme ir 2 : 1 (67,46 % un 32,54 %). Tas demonstrē modernās vācu valodas tieksmi lietot salikteņus, kuru pirmais komponents formāli atgādina daudzskaitli.

7/ Liels neīsto salikteņu skaits (modernajā vācu valodā tas sasniedz jau 32,85 %), kā arī to salikteņu liels skaits, kur sistēmatēmi mūsdienu vācu valodā lietoti nepamatoti (37,51 %), mudina domāt, ka neīsto salikteņu skaits nākotnē augs, bet, ka tie zaudēs savien vairāk sistēmatēmi lietojuma semantisko pamatojumu.

СО Д Е Р Ж А Н И Е

1. Б.Н. Айзбалт "Смысловая структура элементов развёртывания словарного поля /РП/"3
2. И.А. Шмидт "Лингвистическая характеристика междометий" /на немецком языке/.....28
3. И.Э. Целмрауга "Сложные существительные в романе Э.Штриттматтера "Чудодей"/на латышском языке/37
4. И.Э. Целмрауга "О соединительных элементах детерминативных сложных существительных по модели /существительное - существительное/" /на латышском языке/.....64

УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ №111.

Том 1

"ВОПРОСЫ НЕМЕЦКОЙ ФИЛОЛОГИИ"

(Теория немецкого языка и проблемы перевода)

Сматъ на разных языках, указано в оглавлении.

Редактор: Т.Король

Корректор: М.Тилтнь

Подписано к печати 20.1.1989 г. Зак. № 73. ЯТ05008. Т. 300.
Ф/6 60x84/16. Газетная. Физ. п. л. 5,75. Уч. и. л. 4,0.

ЦЕНА 24 коп.

отпечатано на ротаприте, г.Рига, Ц, бульв. Райкиса, 19.
ЛГУ имени П.Стучки.

*for
xmg*

44/5512

ЦЕНА 24 коп.

LATVIJAS UNIVERSITĀTES BIBLIOTĒKA

0509023324